

ZAKAJ (NE) POTREBUJEMO PSIHOLOGIJO(-E)?

ZBORNIK 4. SIMPOZIJA KRITIČNE PSIHOLOGIJE

Bralni krožek kritične psihologije

8. maj 2025

Ljubljana, 2025

ZAKAJ (NE) POTREBUJEMO PSIHOLOGIJO(-E)?

ZBORNIK 4. SIMPOZIJA KRITIČNE PSIHLOGIJE

Uredništvo: Tina Kuhar in Maša Suša

Naslov in podnaslov: Zakaj (ne) potrebujemo psihologijo(-e)? : Zbornik 4. simpozija kritične psihologije

Avtorji in avtorice prispevkov: Jernej Avguštin, Bina Bedrač Plazovnik, Gloria Džankić, Brina Jesihar, Mia Jočić, Tina Kuhar, Dino Manzoni, Luka Maretić, Anja Maršič, Jerica Peric, Ana Reberc, Lana Šeško, Maša Suša

Recenziranje in lektura: Anja Maršič, Maša Suša, Tina Kuhar, Brina Jesihar, Lana Šeško, Mia Jočić, Luka Maretić

Simpozij: 4. simpozij kritične psihologije, Bralni krožek kritične psihologije, 2025

Datum in kraj: 8. 5. 2025, Ljubljana, Slovenija

Izdajatelj: Bralni krožek kritične psihologije

Tehnično urejanje in prelom: Nina Bašelj

Oblikovanje ovitka: Nina Bašelj

©Bralni krožek kritične psihologije, 2025. Vse pravice pridržane.

Tisk: Birografika Bori d.o.o.

Naklada: 70 izvodov

Izid: Ljubljana, maj 2025

Publikacijo je sofinanciral Študentski svet Filozofske fakultete

ZRC SAZU

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

159.9:316.6(082)

SIMPOZIJ kritične psihologije (4 ; 2025 ; Ljubljana)

Zakaj (ne) potrebujemo psihologijo (-e)? : zbornik 4. simpozija kritične psihologije : bralni krožek kritične psihologije : 8. maj 2025 / [uredništvo Tina Kuhar in Maša Suša ; avtorji in avtorice prispevkov Jernej Avguštin ...et al.]. - Ljubljana : Bralni krožek kritične psihologije, 2025

ISBN 978-961-96990-0-3

COBISS.SI-ID 232914179

KAZALO

Uvod	4
Tina Kuhar in Maša Suša	5
Kam s psihologijo?	
Prispevki	7
Tina Kuhar in Lana Šeško	8
Slepe pege psihološkega (spo)znanja	
Bina Bedrač Plazovnik in Gloria Džankić	12
Sebstvo in svoboda v sodobni družbi	
Jernej Avguštin	14
Psihologija med svobodo, identiteto in globoko modrino	
Brina Jesihar	17
Akademski dekla kapitala: kritika psihologije, ujete v spone tehnoloideologije	
Luka Maretić	20
Znanost v službi moči ali pomoči?	
Anja Maršič	24
Odvisnost od spolnosti ali patološkost moralnega	
Mia Jočić	28
Kako psihologija gladi družbene robove: primer trans+ skupnosti	
Jerica Peric in Maša Suša	31
Likertova kolonizacija misli: psihologija in Palestina	
Dino Manzoni	35
Onkraj pozitivistične psihologije: izhodišča za možno alternativo	
Ana Reberc	39
Rabimo svet / svet nas ne	

Uvod

KAM S PSIHLOGIJO?

Kritična psihologija se v slovenskem prostoru v zadnjih letih vztrajno širi in iz kolektiva posameznic, ki si delijo željo po ustvarjanju boljše psihologije, prodira v predavalnice, seminarske naloge, oddaje, revije, konference, medijske izjave, pobude, pozive, proteste in akcije. Njena misel se udejanja tudi na srečanjih bralnega krožka kritične psihologije, kjer njegove članice stalno preizprašujemo temeljne psihološke predpostavke, koncepte, teorije, prakse in njihovo umeščenost v konkretne materialne pogoje.

Ključni del prodora kritičnopsihološke misli so tudi naši poskusi doprinosa k teoretski produkciji na polju kritične psihologije. Organizaciji četrtega zaporednega simpozija kritične psihologije so predhodili naši razmisleki o tem, kaj nam prevladujoča oz. *mainstream* psihologija sploh lahko ponudi v času, ko se duševne stiske v vse večji meri porajajo kot posledica negotovosti življenja v neoliberalnem kapitalizmu. Vpletenost psihološke vednosti in prakse v izkoriščanje na globalni ravni razumemo dobesedno – psihologija, ki jo poznamo, je skozi svoj celotni zgodovinski razvoj sodelovala v mehanizmih razrednega izkoriščanja in z njim povezanih ostalih oblik zatiranja ter podrejanja.

Psihologija je vseprisotna – torej jo očitno *potrebujemo*. Dosledna analiza umeščenosti psihološke vednosti v praktično vse družbene institucije pa nam odpira pomisleke o tem, komu je v resnici namenjena. Kadar je na delu psihologija v praksi, se njeni pristopi hitro približajo praksam nadzorovanja, discipliniranja, popravljanja in prilagajanja posameznic, da bodo postale bolj učinkovit kolešček v mehanizmu institucionalnih strojev. Kot poudarjajo tudi prispevki letošnjega simpozija, ima psihologija težavo pri prepoznavanju lastne vloge v reproduciranju zatiralskih ideologij in praks. Psihološki pristop naj bi vendarle *pomagal* – težko je nasprotovati dejstvu, da psihologinje posameznicam nudimo pomoč, rešujemo njihove stiske in jih usmerjamo pri doseganju želenih ciljev. Namen letošnjega simpozija je tudi konkretizacija primerov, v katerih se je ta plemenit cilj očitno izjalovil, in prikaz škodljivosti nekaterih obstoječih psiholoških praks, ki lahko posameznice le še dodatno stigmatizirajo, patologizirajo in izključujejo.

V razpravah, ki ponujajo radikalno kritiko in rekonstrukcijo psihologije kot znanosti, se vedno znova srečujemo z istim vprašanjem – *kam* s psihologijo? Ali lahko psihologijo, ki jo *delamo*, sploh *delamo drugače*? Jo lahko z upoštevanjem kritike izboljšamo tako, da jo le reformiramo? Ali jo kot tako za emancipacijo posameznic sploh potrebujemo ali pa nas psihologija pri tem le ovira? Bi bilo morda bolje, da odpravimo prevlado trenutne psihologije in razvijemo njene alternative? In navsezadnje – ali ni ta dilema tako tesno zvezana z materialnostjo, kapitalističnimi razmerji izkoriščanja, da kritične psihologinje o psihologiji nikakor ne bi mogle premišljevati, ne da bi pri tem razvijale ideje in načrtovale prakse, ki presegajo zgolj reformistične drže do obstoječega sistema?

PPRISPEVKI

SLEPE PEGE PSIHOLOŠKEGA (SPO)ZNAJJA

Ključne besede: eksperimentator, konzumenti psihologije, pedagogika, ideologija očitnega

Bojan Volf v knjigi Psihologija kot materialna praksa (2024) dekonstruira najbolj znane eksperimente socialne psihologije – Aschev “dokaz” konformnosti, Rosenthalov “prikaz” vpliva pričakovanj na šolsko uspešnost in Festingerjeve eksperimente, ki so pomenili rojstvo koncepta kognitivne disonance. V delu pod vprašaj postavi njihovo smiselnost in doprinos k (psihološki) vednosti, s kritično analizo psihološke epistemologije pa skuša preseči metodološke pomanjkljivosti eksperimentov ter naslavlja epistemološko vrednost in družbeno vlogo psihologije kot znanosti.

Ena od osrednjih točk Volfove analize je družbena umeščenost psiholoških eksperimentov. Vsakega izmed njih umesti v zgodovinski družbeno-politični kontekst, to pa nadgradi s še enim kontekstualnim dejavnikom eksperimentiranja – eksperimentatorjem samim, ki ga poimenuje *slepa pega* psihološkega raziskovanja. Pri vrednotenju slednjega smo pogosto slepi za vse učinke, ki jih ima psiholog kot raziskovalec in družbeni akter na ustvarjanje psihološke vednosti – od izbire raziskovalne teme, do zasnove raziskovalnega procesa, njegove izvedbe, pa tudi medijske propagande in odzivov na pojavljajoče se kritike in nasprotovanja ugotovitvam. Tako pri Rosenthalovem šolskem eksperimentu lahko opazimo raziskovalčevo veliko vneto, da bi pripomogel k reševanju vedno bolj perečega problema šolstva v 60. letih v ZDA.¹ Podobno lahko tudi pri Aschevem eksperimentu o konformnosti iz začetka 50. let opazujemo vpliv konteksta povojne Amerike na avtorja. Državo so zaznamovali fašistična propaganda druge svetovne vojne, makartistična gonja proti domnevnim komunistom, ameriški institucionalni razisem in vojna v Koreji, Asch pa je v tem videl priložnost, da vse to raz-

1 Zaradi valov migracij so se šole “spontano” segregirale na šole za belce srednjega razreda in t.i. “getovske šole” za temnopolte in pripadnike nižjih razredov. Slednje so nudile precej nižjo kvaliteto izobrazbe, država pa je ugotovila, da to vodi v finančno izgubo.

loži z enim samim psihološkim konstruktom – konformnostjo posameznikov.² Odsev družbene in ideološke umeščenosti konstruktorjev psihološke vednosti razkriva tudi Festingerjeva teorija kognitivne disonance, ki jo je razvijal v času iskanja konceptualnih alternativ behaviorizma, ko so se znanstvene vode, predvsem v ZDA, vse bolj opirale na idejo racionalnega, samoobvladujočega in notranje usklajenega posameznika, ki prevzema lastno odgovornost za prilagajanje sistemskim zahtevam, ter potrebovale psihološko teorijo, ki bi to predstavo podprla. Ideologija časa se je tako izrazila prek zavesti eksperimentatorja samega, ki jo je materializiral prek zasnove eksperimenta ter diseminacije rezultatov. Teorija kognitivne disonance tako ni objektivni in nevtralen opis duševne napetosti med prepričanji in vedenjem, ampak je odsev družbenega idealnega, prilagojenega subjekta (prisotnega tudi v zavesti eksperimentatorja).

Eksperimentalni psihologi pogosto ustvarjajo raziskovalne situacije, v katerih nasprotno ugotovitve dejansko niso možne, kar je posledica skrbno nadzorovanih eksperimentalnih okoliščin ali logike eksperimenta, ki že vnaprej izključuje druge možnosti. Volf nas s tem opomni na pojav psevdoraziskovanja in vsebinske praznosti raziskav, ki pomen dobijo šele skozi interpretacijo. Eksperimenti za Volfa niso le “podaljšek” teorije, njeno preverjanje ali celo ustvarjanje, ampak materializacija psihologije kot znanosti. Ta premik pomeni spremembo epistemološkega statusa psiholoških spoznanj, kjer psihološki rezultati in izpeljane zakonitosti niso več neodvisna, objektivna dejstva, ampak so družbeno, zgodovinsko in ideološko obremenjena konstrukcija realnosti. Ravno to pa je točka, na kateri psihologija začne obstajati. Če poveva drugače – psihološki eksperimenti so pokazatelji dialektike med zavestjo in materialnostjo, pri čemer materialnost oz. družbenopolitične okoliščine skupaj s zeitgeistom in pod vplivom vladajoče ideologije oblikujejo zavest eksperimentatorja, ta pa materialnost skozi eksperiment ponovno reificira (že sama zasnova poskusa je torej taka, da rezultati ne morejo preseči družbene in ideološke realnosti, ki jih je porodila). Psihološka teorija in iz nje izpeljane eksperimentalne hipoteze torej delujejo kot posrednice med ideologijo in dejstvi, eksperiment pa je zgolj uprizoritev lastnih hipotez. Takšen pogled nam omogoča odgovor na vprašanje, zakaj psihološko znanje “deluje” kljub njegovi očitni fabriciranosti. Odgovor se skriva prav v dialektiki zavest-materija: psihološke inovacije delujejo, ker niso zares inovacije, ampak fabrikacije že obstoječega.

Drugi pomembni moment obravnavanega dela pa je analiza vloge konzumentov psihologije pri njeni obširni diseminaciji. Teh avtor ne razume le kot pasivnih uporabnikov psihološke vednosti, temveč kot tiste, ki s svojim povpraševanjem po njej omogočajo, da psihologija prikriva lastno epistemološko praznino oziroma kot pove Volf

2 Šlo je za obdobje intenzivnega družbenega nadzora, poveličevanja enotnosti in sumničavosti do vsakršnega odstopanja od norm. Volf pokaže, da je eksperiment uprizoritev konformnosti, v kateri eksperimentator soustvarja pogoje za reprodukcijo ideologije usklajenega in lojalnega posameznika. Asch namreč iz eksperimenta izloči udeležence, ki so prepoznali prevaro ali izrazili dvom v realnost eksperimentalne situacije, čeprav bi ravno ti lahko bili razumljeni kot “neodvisni” misleci, s čimer Asch selektivno določi, kaj je “veljaven” rezultat.

“psihologiji omogočajo, da se ne ove lastne neutemeljenosti” (Volf, 2024, str. 84). S povpraševanjem po njenih produktih ji namreč dajejo to, kar najbolj potrebuje - lastno uporabnost, kljub vsebinski praznosti, neutemeljenosti ali celo kontradiktornosti. Kot eno glavnih uporabnic psihološko producirane vednosti izpostavi pedagogiko, pri čemer odnos med vedama poteka v smeri podreditve. Psihologija s svojimi metodami pogosto vsili svoje kriterije pedagogiki, pri tem pa sistematično zgreši bistvena pedagoška vprašanja. Volf Rosenthalov šolski eksperiment uporabi za prikaz, da vrednost spoznanja ni inherentna lastnost, temveč je odvisna od percepcijskih in interpretativnih struktur posamezne znanosti. Kar v psihologiji ni uporabno ali je celo nezaželeno, je skrbno izrabljeno v pedagogiki (v primeru Rosenthala pričakovanja učiteljic, ki bi v kontekstu psihološkega eksperimentiranja izkrivila rezultate, v pedagogiki pa so lahko uporabno orodje za vzgojo otrok). Pedagogika se s tem, ko sprejme psihološke diskurze, prakse in kategorije, podredi psihologiji in se psihologizira. Volf svoje razumevanje psihologizacije pedagogike nadgradi z delom Zgodovina pedagoške zmote filozofa Kierana Egana, ki pokaže, da psihologija kolonizira pedagoško ozemlje, pri čemer ne odgovarja na njegova temeljna vprašanja, temveč jih nadomešča z vprašanji, ki jih lahko eksperimentalno operacionalizira.³

Volf pa manj pozornosti nameni drugim (u)porabnikom psihološke vednosti – nam samim, bralkam in bralcem psiholoških učbenikov, člankov in drugih vsebin, nadobudnim študentkam in študentom psihologije, ki bolj ali manj kritično gledamo na zapisano in prebrano, ter nenazadnje vedno širši “laični” publiki, ki v zadnjih desetletjih kar požira, kar izbruhne psihologija. Kot pravi avtor sam, *“k pojmu samemu spada tudi njegova zgodovina”* – eksperimente psihologije in njihove ugotovitve torej ustvarjamo psihologinje same z njihovim reproduciranjem in sklicevanjem nanje (v vsakodnevnem diskurzu, na družbenih omrežjih, pa tudi v akademskih okoljih). To pa že tekom študija študentke psihologije počnemo zelo pridno – bolj dobesedno kot prepisujemo učbeniške zapise o njih, boljše ocene se znajdejo v naših indeksih. Težavo reproduciranja in pomanjkanja izvirne misli Volf razširi skozi razlago proizvodnje psihološke vednosti, ki temelji na samoumevnosti, neizrečenih ideoloških predpostavkah in navidezni znanstveni objektivnosti. Psihologi pogosto potrjujejo že vnaprej predpostavljene ideološke

-
- 3 Lep primer so najpogostejše raziskovalne teme pedagoške psihologije. Namesto da bi se ukvarjala z vprašanjem, kaj pomeni postati izobražen človek, se vse bolj osredotoča na merjenje spomina, pozornosti in razvoja. Korenine zgrešenega fokusa Egan sledi do Herberta Spencerja in njegove teorije, ki je temeljila na znanstveno neutemeljeni evolucionistični embriologiji. Srž njegovih idej se še danes širi v podobi sodobne pedagogike in deluje kot mešanica analitičnih resnic (npr. »učenje mora temeljiti na tem, kar otrok že ve«) in empiričnih posplošitev. Tovrstni “aksiomi” pa se kmalu ujamejo v Menonov paradoks: če izhajamo iz znanja otroka, potem se poučevanje ne more nikoli zares začeti (ker, kako bi pred učenjem otrok že sploh kaj vedel?); če raziskava vedno potrdi, kar že vemo, potem raziskovanje ni bilo potrebno. V obeh primerih (pri poučevanju in raziskovanju) se tako psihologija ujame v lastne zanke. Eksperimentalna forma ustvarja iluzijo objektivne znanstvenosti, čeprav v resnici samo uprizarja lastne predpostavke.

resnice, kar Volf poimenuje ideologija očitnega – vse to pa uporabniki reproducirajo.

Čeprav Volf v svoji analizi kritizira spregledane slepe pege eksperimentov, ki posledično vodijo v povsem napačno interpretacijo njihovega poteka in rezultatov, sam ne uspe nasloviti njihovih realnih posledic. Umanjka mu ideološka kritika eksperimentov – čeprav se dotakne političnih, ekonomskih in ideoloških okoliščin, v katerih so se pojavile ideje za raziskovalna vprašanja in hipoteze, redko reflektira, kako ti konteksti aktivno oblikujejo psihološko vednost, ki jo nato sprejemamo kot znanstveno dejstvo. Zdi se, da se s tem Volf ujame v lastno kritiko – opozarja na pasivno reprodukcijo psiholoških vednosti, a tudi sam pogosto navaja zgolj primere brez jasne pozicije, s čimer reproducira epistemološko nevtralnost, ki jo sicer kritizira. Volfovo delo vzpostavi psihološko vednost kot produkt specifičnih zgodovinsko-materialnih pogojev, ki ne le odsevajo, temveč tudi strukturirajo možnosti mišljenja in delovanja znotraj psihologije kot znanosti. Da bi Volfove ugotovitve postale družbeno relevantne in uporabne za ustvarjanje alternativ v psihološkem spoznanju, ki bi psihologijo lahko postavile v službo ustvarjanja alternativne materialnosti (namesto reproduciranja obstoječe), morda umanjka prav avtorjevo konkretnije pozicioniranje. S tem bi ponudil poskus odgovora na ključno epistemološko vprašanje: kako je mogoče misliti psihologijo onkraj ideološke reprodukcije – kot kritično prakso, usmerjeno k transformaciji obstoječih razmerij?

LITERATURA

Volf, B. (2024). *Psihologija kot materialna praksa*. Analecta.

SEBSTVO IN SVOBODA V SODOBNI DRUŽBI

Ključne besede: sebstvo, svoboda, ideologija, subjekt, družbeni nadzor

Psihologija kot znanost o človekovi duševnosti in vedenju je v sodobni družbi postala vseprisoten okvir razumevanja sebe in drugih. A prav njena samoumevnost odpira prostor za kritično vprašanje: Ali psihologija res pomaga človeku, da postane "svobodnejši", ali pa ga predvsem uči, kako naj postane bolj sprejemljiv za svet, katerega ustroj ostaja brez kritične refleksije? Osrednji koncept sebstva, na katerem sloni večina psiholoških teorij, se redko reflektira kot zgodovinsko pogojen konstrukt, ki ima svoje korenine v filozofiji. Pogosto se ga jemlje kot naravno danost, nekaj, kar je treba razvozlati, razumeti, okrepiti. Pojem "sebstvo" ima v filozofiji dolgo zgodovino ki sega vse do antične Grčije. Za antične filozofe sta bila identiteta in sebstvo telesna, čutna in individualna. Oseba je zmeraj bila vezana na telo in zaznavno pojavnost. Ko so Rimljani grški *prosopon* (grško za "maska") prevedli v *persona* (lat. za "maska"), so ji dodali pravno kategorijo. Rimski državljani je bil nekdo s pravno vlogo, ki je imel lastnino in dediščino. Nekdo, ki prevzame določeno vlogo v sistemu. Kasneje so kristjani dušo videli kot nesmrtno jedro posameznika, Locke je identiteto opisal kot kontinuiteto zavesti skozi čas, Hume kot tok izkušenj in nekaj stalnega, Hegel pa relacijsko in družbeno pogojeno. Konec 19. stoletja psihoanaliza za sebstvo trdi, da ni več sam svoj gospodar, temveč z njim upravljajo sile, do katerih sebstvo ne more dostopati.

Z vzpostavitvijo Wundtovega eksperimentalnega laboratorija leta 1879 se je psihologija začela oblikovati kot samostojna znanstvena disciplina, pri čemer je postopoma opuščala svoje filozofske korenine in se vse bolj nagibala k empiričnim metodam preučevanja duševnosti. V empiričnem diskurzu so zaznava, spomin in čustva duševni procesi, ki jih izmerimo bodisi z vprašalniki bodisi z možganskim slikanjem. Empirična psihologija bogato zgodovino preizpraševanja o sebstvu zreducira na kvantitativne podatke in jih loči od družbenega konteksta. Tako proces "gradnje sebe" morda ni pot osvoboditve, temveč subtilne prilagoditve. Psihologija nas pogosto skuša privedi do tega, da postanemo konsistentni, predvidljivi, čustveno regulirani, produktivni in funkcionalni. Koncept "sebe" moramo neprestano raziskovati, razumeti in izboljševa-

ti, pogosto brez preizpraševanja, kaj to sploh je. Paradoksalno postane prav nenehno ukvarjanje s sabo vir tesnobe, samoprevpraševanja in občutka neustreznosti. Na ta način psihologija postane orodje, ki ne osvobaja, temveč nas uči, kako biti “pravilen subjekt”. Kljub svojemu prizadevanju, da (p)ostane objektivna empirična veda, se ujame v lastno past: postane “žrtev” ideologije, čeprav zanika njen vpliv.

V tem smislu psihologija ni nevtralna veda, ampak sodeluje pri oblikovanju določenega tipa človeka – tistega, ki svojo domnevno avtentičnost išče znotraj ideoloških okvirjev sistema. S poudarjanjem individualnosti, fleksibilnosti in osebne rasti psihologija pogosto zakriva razredno dinamiko in spodbuja miselnost, da nas delo ne le preživlja, temveč tudi izpopolnjuje. Tak diskurz odvrta pozornost od strukturnih neenakosti ter narave delovnih razmerij in jih nadomešča z odgovornostjo posameznika za lastno uspešnost in srečo. Npr. samozaposlena posameznica v 21. stoletju nadzira lastno delo in je odgovorna za lastno srečo. Razlika med kapitalistom in delavko se “notranjizira” in se seli v njeno sebstvo. Posameznica v iluziji svobode tako postane subjekt lastnega izkoriščanja, ki poseže po literaturi za samopomoč kot odgovor na samoodtujitev. Vprašanje torej ni le, ali psihologija pomaga ali ne, temveč tudi komu pomaga in komu ne. V tem smislu ni presenetljivo, če psihologija ne zdravi duševnosti – ampak jo proizvaja.

LITERATURA

De Sutter, L. (2023). *Končajmo že sami s sabo*. Maska.

Schulz, K. (2013, 4. januar). The self in self-help. *New York Magazine*. <https://nymag.com/health/self-help/2013/schulz-self-searching/>

PSIHOLOGIJA MED SVOBODO, IDENTITETO IN GLOBOKO MODRINO

Ključne besede: svoboda, identiteta, kapitalizem, norme, avtoritarnost

Naslovno vprašanje simpozija kritične psihologije se navezuje na vprašanje vloge, ki jo psihologija lahko igra pri naslavljanju družbenih dogajanj. Vprašanje, ki je s tem povezano, je, ali je psihologija za to sploh potrebna in kaj je v psihologiji zares psihološkega. Naslov sam napeljuje, da obstaja identitetna kriza v psihologiji. Občutek nestabilnosti in negotovosti v lastno identiteto in vlogo, ki naj bi jo igrali. Če preslikamo vprašanje na posameznika, se zdi, kot da stojimo na istem mestu, medtem ko se svet pelje naprej v nove težave, kot so večanje neenakosti, okoljska katastrofa, kriza demokracije, padec meddržavnih institucij, vojne itd.

Če s preslikavo na posameznika nadaljujemo, lahko izpostavimo delo Ericha Fromma *Beg pred svobodo* (1941), v katerem je zakoličil zgodovinske, ekonomske, ideološke in predvsem dinamične vplive, ki so vodili v ujetost človeka na vmesno točko. Kot to pojmuje Fromm, smo dosegli »svobodo pred« (zunanjo avtoriteto), vendar smo se zaradi strahu pred odgovornostjo svobode ustavili, preden bi dosegli »svobodo za« – pozitivno svobodo.

To vmesno točko odražajo anonimna avtoriteta in mehanizmi bega, s katerimi (neuspešno) skušamo razrešiti lastno stisko. Anonimno avtoriteto Fromm opisuje kot osvobojenost od zunanjih virov avtoritete (npr. katoliške Cerkve) ter podrejenost avtoriteti, ki dozdevno izvira iz človeka samega. Gre za pseudohotenje in psevdomišljenje, ki ga Fromm prepozna v pojmi, kot so javno mnenje, znanost, zdrava pamet, normalnost ... Povezano s tem so mehanizmi bega na tej vmesni točki avtoritarnost, destruktivnost in konformnost. Vprašanje je, ali slednje drži tudi za psihologijo? V družbenem smislu ni težko opaziti mehanizmov bega, ki jih opisuje Fromm. Če izpostavimo le enega, ki ga Fromm pojmuje kot posledico sado-mazohističnega značaja, je to avtoritarnost. Pri slednjem naj bi posameznik skušal premostiti občutke izolacije in nemoči preko dialektičnega zatekanja k figuri avtoritete in hkrati z nadzorom nad tistimi, ki jih tretira kot šibkejše, druge (1941).

Porast avtoritarnosti v zadnjem času je nedavno nemara najbolje predstavil Yanis

Varoufakis na družbenem dogodku Diem25. Dejal je, da je avtoritarnost danes prвина tako skrajnih desnih politikov kot tudi centristov, katerih prvenstveni adut za izvolitev je, da bodo s tem preprečili oblast skrajnežem. Oboji se tako predstavljajo kot figure moči, ki bodo vzpostavile red in nadzor nad drugimi – prvi nad migranti, geji, globoko državo itd., drugi pa nad temi prvimi (Diem25, 2025). A kjer so zmagali avtoritarci, se relacije moči v družbi zares ne spreminjajo. Kot je to v delu *Identiteta* opisal Paul Verhaeghe, gre pri avtoritarnih sistemih le za vzpostavljanje ideje o prihodu velikega sna v bližnji prihodnosti - z vsem krščanskim nabojem (2011). Pride do priseganja na bodočo ali davno izgubljeno slavo, po možnosti oboje (»Make America great again!«), in prikladno izogibanje resničnim družbenim težavam, začeniši z ekonomsko neenakostjo ... Ali kot je o fašizmu zapisal Slavoj Žižek v delu *Nasilje*: »... napadi na Žide so v temelju dejanja premestitve, izogibanja temu, da bi udaril po ... jedru samih kapitalističnih socialnih relacij ...« (2007, str. 144).

Vprašanje se zdi širše od našega pojmovanja svobode kot take. Fromm o pozitivni svobodi govori kot o stanju avtonomije in spontanosti, v katerem prispevamo k svetu z izpopolnjujočim delom, čigar namen ni izključno doseganje presežne vrednosti. Gre torej za identitetno vprašanje, ki ga Verhaeghe denimo pojmuje kot v osnovi etično vprašanje oz. kot vprašanje norm in vrednot, ki smo jih prevzeli iz okolja.

Razkorak v posamezniku in verjetno tudi v psihologiji tako morda obstaja na relaciji med vrednotami in normami, ki nam jih okolje sporoča, in tistimi, ki jih zasledujemo sami. Spoštovanje človekovih pravic, strokovnost, pristojnost in druga načela psihologije ter širše znanosti so zlahka v nasprotju z normami, ki jih posreduje okolje. Kot to odlično opisuje Verhaeghe, so v sodobnem času prisotne vrednote tekmovalnosti, ustvarjanja dobička, zanašanja nase, uživanja na polno in izpolnitve ter individualizma, a hkrati kolektivne potrošnje itd. (2011). Verhaeghe v svojem delu opiše zgodovinske paradigme moralnosti od grško-rimske do sodobne moralnosti in njihov vpliv na človekovo zaznavanje samega sebe. Kot piše, grško-rimsko moralnost odraža samoizpolnitev prirojenih vrlin za služenje skupnosti. Sledi krščanska moralnost samozatajevanja, ki jo najbolj odraža človekov neodtujljiv izvirni greh. Z reformacijo (kar opisuje tudi Fromm) sta bila v ospredje postavljena delo in trgovina ter dozdevno priseganje na razum in objektivnost. Človek pa se je s svojim delom moral truditi in se odrekati za uspeh, saj je bil to edini možen dokaz, da ima Bog z nami velike načrte (2011).

Zanimiv pomislek je, ali te oblike moralnosti v današnjem svetu veljajo oz. ali so kredibilne. Odgovor je najverjetneje pritrdilen, saj v sodobnem ekonomskem okolju sodelujejo družbe, ki se med sabo izrazito razlikujejo po kulturi, religiji, normah ... Ne le, da so različne oblike moralnosti kredibilne, zdi se, da nobena od teh ne zadošča. Kot piše Žižek: »Kapitalizem je prvi družbeno-ekonomski red, ki detotalizira pomen: kapitalizem ni globalen na ravni pomena ... ni nobenega globalnega »kapitalističnega« pogleda ...« (2007, str. 76).

Če povzamemo, se posameznik in z njim psihologija tako soočata ne le z vprašanjem pozitivne svobode, ki naj bi jo dosegla, ne le identitete, temveč tudi s tem, da ni

pomenskega smerokaza. Zato Verhaeghe pravi, da: »... je vprašljivo vsako razsojanje, še posebej pa moralno obsojanje ...« (2011, str. 47). Ali ko omenja, da ima dandanes mnenje težo samo zato, ker je mnenje – skoraj neodvisno od argumenta.

Bržkone se znajdemo pred političnim vprašanjem. Kako doseči avtonomno, spontano in izpopolnjujočo svobodo, ki jo opisuje Fromm (1941)? Kako spremeniti okolje in spodbujati norme altruizma in empatije, da bi dosegli »svobodo za«, za kar se zavzema Verhaeghe (2011)? Nenazadnje in najbolj zagonetno pa je vprašanje, kako vplivati na širši okvir družbe? Spoprijemanje s tem je psihološko vprašanje sodobnega časa.

Na nedavnih protestih v Srbiji se je zbralo na desettisoče ljudi, ki so protestirali proti korupciji ter za pravico za umrle in za boljšo državo. Do pisanja tega prispevka se niso povezali s katero od srbskih strank opozicije ali se sami združili v politično stranko. Zavračajo tudi dialog s srbsko vlado. Dogaja se državljanski bojkot države, ki jih je razočarala – boj za boljši svet. Srbska vlada je v paniki in na pomoč so priskočili celo evropski funkcionarji. Zakaj je bil srbski predsednik Vučić povabljen v Bruselj? Morda zato, ker srbski protestniki niso zavrnil le svojih politikov, temveč tudi evropsko zastavo in z njo evropski sen?

Morda bi se morali psihologi in posamezniki izpostaviti in zavrniti tisto, kar v svetu ni prav. Kompromisi so pri tem prej ovira. Ali, kot zapiše Fromm, so rešitve na vmesni točki le nevrotsko sproščanje napetosti, ki situacije ne naredi bolj funkcionalne, temveč le bolj vzdržno (1941).

LITERATURA

Diem25. (2023, junij 15). *Yanis Varoufakis: How the EU Is Fueling War, Austerity & Authoritarianism* [posnetek]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=7qUlc-njhlC4&ab_channel=DiEM25

Fromm, E. (2020). *Beg pred svobodo*. UMco.

Verhaeghe, P. (2016). *Identiteta: V času neoliberalizma, izgubljenih vrednot in anonimne avtoritete*. Ciceron.

Žižek, S. (2007). *Nasilje*. Analecta.

AKADEMSKA DEKLA KAPITALA: KRITIKA PSIHLOGIJE, UJETE V SPONE TEHNOIDEOLOGIJE

“FILOZOFIJA? NE HVALA, MI DELAMO ZNANOST.”

“KRITIČNO MIŠLJENJE? MORDA V SKLOPU NEOBVEZNEGA IZBIRNEGA PREDMETA.”

Ključne besede: Bourdieu, tehnouideologija, scientistični nevtralizem, filozofija, coaching

Kdo se boji filozofije? Zakaj se psihologija, katere glavni predmet proučevanja je (bila) človekova duševnost, odkrivanja njenih globin pa se je lotevala pod mentorstvom matere filozofije, danes tako zavzeto skuša otepsti svojih humanističnih korenin? Zakaj je filozofija, mati vseh znanosti, v sodobnem akademskem diskurzu vse bolj potisnjena na obrobje? Čemu je postala filozofija tako nepriljubljena študijska izbira za bodoče študente v primerjavi s prestižno psihologijo? Vstopnice za študij psihologije so na voljo zgolj redkim srečnejšem, izbranim na podlagi izredno sofitsiciranega selekcijskega postopka. Kako si je psihološka znanost priborila tolikšen ugled in znanstveno legiti-macijo? Nedvomno gre levji delež uspešne osamosvojitve pripisati njenemu odkritemu paktiranju z interesi nosilcev ekonomskega kapitala, ki se mu je psihologija brezpo-gojno vdala in si s tem pridobila nesladen naziv akademske dekle (Maličev, 15. marec 2025). Skupaj z neformalnim podpisom pogodbe, s katero je vstopila v vazalni odnos, se je psihologija zavezala, da bo pri svojem delovanju v akademskem okolju in, kolikor bodo pogoji možnosti dopuščali, tudi v klinični praksi, zasledovala osrednjo mantro tehnouideologije. To je služenje obstoječemu sistemu preko posluževanja materialnih praks, zasnovanih na načelih produktabilnosti, profitabilnosti in konkurenčnosti, in s tem ohranjanje pogojev za reprodukcijo obstoječih produkcijskih razmerij.

Kot je na okrogli mizi Znanost versus tehnouideologija, ki je v okviru 45. dnevov Znanstveno raziskovalnega inštituta Filozofske fakultete UL potekala na Aškerčevi 2, izpostavil dr. Aleš Mendiževac: »Znanost (zlasti naravoslovna) teži k proizvodnji vednosti, ki mora biti nemudoma aplikabilna in unovčljiva na trgu.« Psihologija, ki se v akademski sferi, tudi zavoľo pridobivanja večjega odmerka finančnih sredstev za raziskovalne namene, vse bolj približuje naravoslovnim znanostim, je tako motivirana slediti istemu trendu. Ob tem pa ji trn v peti predstavlja helikopterska mati filozofija. Ta v skladu s svojo trmasto naravo in resnično, nepotešljivo ljubeznijo do modrosti svoji hčerinski družbi, ki se želi odcepiti, vseskozi transparentno izstavlja neporavnane račune v obliki sila neprijetnih vprašanj. Je vsaka (po možnosti takojšnja) aplikacija do-

mnevno na novo odkritih spoznanj tudi smiselna? V kolikšni meri so premišljene njene etične posledice? Je deklarirana koristnost neke klinične intervencije resnično koristna za posameznika? Mar ne gre pogostoma zgolj za izvrševanje s strani neoliberalne ideologije elegantno vsiljenih ukazov po optimiziranju delovanja posameznika, da bo bolj vdano in učinkovito opravljal delovne naloge na mestu v družbi, ki mu je dodeljeno, ob tem pa čim manj preizpraševali smotrnost lastnega početja? Prav zaradi zvestega postavljanja ogledala na vsa še tako skrita polja delovanja, v katerih si psihologija lahko ogleda svojo –zaradi popolne odtujenosti od resničnega zanimanja za človekovo (dobro)bit in globine njegove duše – do neprepoznavnosti popačeno podobo, so filozofi tako moteč element v mehanskem sistemu (re)produkcije znanstvenih rezultatov.

Tu preidemo na problematiko prevelikega osredotočanja psihologije na empirične raziskave in poudarjanja njihove domnevne reprezentativnosti in vsesplošne koristnosti v sklopu študijskega procesa, kar se odraža v številu metodoloških predmetov oziroma skupne vsote kreditnih točk, ki jih pridobimo z opravljenimi izpiti iz teh predmetov. Ob tem gre kot že ničlikokrat dodati, da so psihološke raziskave po večini izvedene na študentski populaciji ali pa skupini belih heteroseksualnih moških, ki so še vedno norma za načrtovanje sistemskih politik. Paradigma 'scientističnega nevtralizma' (Bourdieu, 2012, str. 15), ki jo vede ali nevede posvaja vse večje število bolj ali manj uveljavljenih raziskovalcev na področju psihologije, vodi v togo reprodukcijo obstoječih psiholoških modelov, medtem ko je vprašanje njihove dejanske uporabnosti za posameznikovo blagostanje in širšo dobrobit družbe postavljeno na stranski tir. Vodilo delati dobro za ljudi in skupnost odstopi mesto egoističnim tendencam, ki vključujejo eksponenten vzpon bolj in manj nadobudnim mladim psihologinjam in psihologom znotraj akademske sfere, ki ga po meri sistema ukrojeni kvazientuziastični eksperti za človeško psiho zapečatijo z uspešnimi habilitacijami v višje znanstvene in pedagoške nazive. Ob tem se zastavi vprašanje, če so raziskovalci hkrati tudi dobri pedagogi – v kolikšni meri se zavedajo lastne zmotljivosti in vpliva njihovega habitusa na način predajanja znanj mlajšim rodovom? Si upajo priznati, da jih pri raziskovanju kaj hitro lahko zanese v vode, kjer jih ne vodi več zgolj brezinteresno, *quaere verum*, iskanje resnice? In nadalje, so zmožni in motivirani v tovrstnih situacijah spremeniti določene prakse, v iz sebe izhajajoči želji po ohranjanju neodvisnosti akademske sfere?

Pierre Bourdieu, po formalni izobrazbi filozof, v delu *Homo academicus*, v katerem se loti natančnega seciranja akademskega okolja, opozarja na nujnost samorefleksije slehernika, delujočega na polju znanosti. Ob tem izpostavi soočenje znanstvenika z epistemološkim problemom, ki povzroči, da pomešamo vse tisto, kar lahko vidimo le, če smo v tem, in vse tisto, česar ne moremo ali nečemo vedeti, ker smo v tem (Bourdieu, 2012, str. 11). Temu vprašanju se akademska psihologija želi na vse pretege izogniti s tem, da aktivno poskuša zatreti polje lastne kritike. To se med drugim odraža v strogo predpisani literaturi pri posameznem študijskem predmetu, s čimer nas želijo obvarovati pred nevarnostjo čtiv, spisanih izpod peres strokovnjakov z drugih področij humanizma in družboslovja. S ponavljanjem kvantitativnih študij, s čimer te pridobivajo na veljavnosti (ekološka veljavnost je ob tem vprašljiva) in zanesljivosti, psihologija

utrjuje svojo pozicijo v t.i. trdem jedru znanosti in se zapira v svoj slonokoščeni stolp.

V psiholoških praksah dela z ljudmi pa vse bolj prihaja do izraza mantra »obvladovanja slehernega tveganja« in »maksimiziranja donosov«, v skladu s katero moramo na naša življenja gledati kot na korporacije (Salecl, 2012, str. 24). Delati na sebi tako predstavlja najvišji imperativ za vsakogar, ki ne želi biti izključen iz socialnega življenja in biti uspešen tako na zaposlitvenem kot ženitnem trgu (Salecl, 2012, str. 48). Predstavniki psihološke srenje pa pri vsem tem igra nekakšno vlogo »coacha«, čigar poslanstvo je »reintegracija varovanca v tradicionalne vloge proizvodnje in potrošnje«, kar tako predstavlja novo obliko družbenega nadzora (Salecl, 2012, str. 32). V vsakdanjiku »coach« nastopa iz pozicije motivatorja in bodritelja, ki poizkuša posameznika uriti v pozitivnem mišljenju, ko ta dvomi vase, in mu tako pomaga dosegati zastavljene cilje in popolno izkoriščenje osebnih potencialov, ki pa žal niti na dolgi rok ne prinašajo zadovoljstva z življenjem.

Mainstream psihologija se s tem, ko se vse bolj zavestno pusti zapeljevati nepotrpežljivemu in nenasitnemu kapitalu in njegovim posedovalcem, oddaljuje od svojega izvirnega poslanstva. To rezultira v zanikanju svoje izhodiščne navezanosti na filozofijo in izmikanju metarefleksiji lastne pozicije v družbi, ki vključuje tudi prepoznavanje interesov neoliberalnega kapitalizma, ki v vse večji meri posegajo v znanstveno prakso. Zatorej bi bilo potrebno še toliko bolj okrepiti varovalne mehanizme, s katerimi bi psihološka vednost okrepila polje lastne kritike ob sodelovanju z drugimi humanističnimi znanostmi.

Modus operandi znanstvene psihologije bi tako v teh negotovih časih rojevanja novih fašizmov in vzpona narcisoidnih primitivnežev na odločevalske pozicije moral biti zastavljen v smeri izumljanja novih poti, ki bi vodile k večji interdisciplinarnosti, krepitvi kritične misli in etičnega delovanja. Pri tem bi bil nujen predpogoj v pripoznanju filozofije kot psihološke sopotnice, filozofskim spoznanjem pa bi morali dopustiti več prostora, da najdejo svoje mesto znotraj psihološke misli.

LITERATURA

- Bourdieu, P. (2012). *Homo academicus*. Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Maličev, P. (15. marec 2025). Znanost v primežu tehnoidelogije. *Sobotna priloga*.
- Salecl, R (2012). *Iščirra*. Cankarjeva založba.

ZNANOST V SLUŽBI MOČI ALI POMOČI?

Ključne besede: duševno zdravje, klinična psihologija, dezinstitutionalizacija, medicinski model, socialni model

Psihologija je ena od temeljnih ved, ki se ukvarja z duševnim zdravjem (poleg psihiatrije, medicine, ...), od tega pa tudi pomembno profitira. To lahko večinoma počne samo v institucionaliziranem okolju psihiatričnih bolnišnic, forenzičnih oddelkov ali drugih podobnih zaprtih ustanov. V takih okoljih si psihologija utrjuje svojo strokovno avtoriteto, materialna sredstva in moč pri definiranju duševnega zdravja. Vse bolj se poraja vprašanje, če psihologija res služi posamezniku ali le reproducira sistem, ki vsa odstopanja od "norme" raje institucionalizira kot razume.

Psihologija kot znanost je od njenega nastanka zaznamovana s svojo težnjo po tem, da se uveljavi kot naravoslovna znanost in manj kot družboslovna. Gre za to, da se jo prepozna za bolj veljavno, bolj objektivno. Takšna težnja po objektivnosti je povezana s širšim znanstvenim kontekstom, kjer naravoslovne znanosti tradicionalno zavzemajo bolj privilegiran položaj. V teh disciplinah je objektivnost pogosto razumljena kot pogoj za "resnično" znanstveno vednost, kar se odraža tudi v akademskem statusu in družbeni legitimnosti. Zato si tudi psihologija prizadeva slediti tem metodološkim idealom, da bi se v znanstveni skupnosti uveljavila kot enakovredna in "resna" znanost. Ta težnja se posledično izrazi tudi pri klasičnem psihološkem razumevanju duševnega zdravja. Psihologija se naslanja na medicinski model razumevanja duševnega zdravja – ta predpostavlja, da so duševne težave bolezen, ki imajo biološki ali kemični vzrok in jih je mogoče diagnosticirati, klasificirati in zdraviti na podoben način kot fizične bolezni. V praksi se to kaže tako, da psiholog oz. psihiater (v medicinskem modelu sta si ta dva poklica zelo blizu) diagnosticira in predlaga zdravila ali pa kakšne druge intervence (npr. psihoterapija, svetovanje...). Takšna obravnava pa povsem zanemari vpliv socialnih, ekonomskih in kulturnih faktorjev.

Psihologija in psihiatrija sta si tako v medicinskem modelu simbolično precej podobni stroki. Obe si prizadevata za diagnosticiranje in klasifikacijo "duševnih motenj" ter njihovo zdravljenje. Klinični psihologi niso usposobljeni za predpisovanje zdravil – to je verjetno edini razlog, da se ti dve stroki razlikujeta vsaj pri načinu zdravljenja

“duševnih motenj”. Medicinski model je tako sredstvo psihologije, da se legitimizira in se še bolj približa naravoslovnim vedam. Tako si vzame strokovno avtoriteto v družbi in vzdržuje “nivo znanstvenosti”, po kateri hrepeni. Poleg tega se asociira z medicinsko stroko, kar ji prav tako viša družbeno-znanstveni status. V tem modelu je psiholog znanstvenik, ki je le posrednik med posameznikom in zdravstvom.

Neposredna alternativa medicinskemu modelu je socialni model. Ta ne biologizira duševnih motenj, jih ne diagnosticira in jih ne zdravi (vsaj ne v tem klasičnem modelu zdravljenja). Socialni model izvora duševnih težav ne išče v biologiji ali kemiji, ampak v aktualnih družbenih pogojih, v katerih posameznik živi – to so lahko npr. revščina, izolacija, nasilje –, ter jih tudi “zdravi” temu primerno. V okviru socialnega modela psiholog poskuša spremeniti pogoje, v katerih posameznik živi. Tukaj se zgodi premik duševne motnje iz “glave” v materialni svet človeka. Stiska ni več le kemični imbalance v možganih, ampak primerna reakcija na situacijo, v kateri je človek. Tak pristop ne temelji več na psihologu kot strokovnjaku, ki ve, kaj je s človekom narobe, ampak na (v klasičnem terminu) pacientu kot enakovrednemu strokovnjaku, ki najbolje pozna svoje materialne okoliščine.

Medicinski model in institucionalizacija¹ sta tako neločljiva koncepta. Diagnoze, klasifikacije bolezni in zdravljenje primarno z zdravili vodijo v institucionalizacijo, saj je taka oblika oskrbe ljudi v medicinskem modelu najbolj smiselna. Institucionalizacija ljudi pa vodi nazaj v diagnosticiranje, klasificiranje itd. Najverjetneje gre za krožni sistem, ki ga zgodovinsko lahko povežemo z začetkom kapitalizma. Šele z začetkom industrializacije se je na veliko začelo zapirati ljudi v institucije. Ker je novi politično-ekonomski sistem zahteval, da ljudje odhajajo na delo v tovarne po cele dneve, je manj ljudi ostalo doma in imelo možnost skrbeti oz. nuditi pomoč družinskim članom, prijateljem ali znancem, ki so to potrebovali. Tako so se vladajoče elite v strahu, da bodo ti ljudje odkrili pomanjkljivost sistema, ki mu danes rečemo kapitalizem, odločili označiti te ljudi za “pomanjkljive”. Take osebe so zaprli v institucije izven mesta, da so bili čim manj vidni in čim bolj izolirani od družbe. Sprva so to bili ljudje, ki niso želeli delati, torej nezaposleni, brezdomci, ipd., ali pa niso mogli delati, torej ljudje z “invalidnostjo” (npr. paraplegiki, slabovidni in slepi). Spekter ljudi, ki so jih začeli zapirati, pa se je postopoma večal. Sprva so ustanove izgledale bolj kot zapor – ljudi so le zapirali, da ne bi mogli motiti “normalne” družbe. Postopoma pa so se začeli v teh ustanovah zaposlovati psihiatri in kasneje, z vzpostavitvijo psihologije kot znanosti, tudi psihologi. S premikom izobraženega kadra v institucije se je začela tudi masovna klasifikacija duševnih bolezni. Diagnosticiranje “mentalnih” stanj se je razcvetelo, sledilo pa je tudi

1 Institucionalizacija pomeni dolgotrajno namestitve oseb z motnjami v duševnem zdravju v psihiatrične ustanove ali druge zaprte institucije, kjer pogosto izgubijo del samostojnosti, socialnih stikov in nadzora nad lastnim življenjem.

njihovo zdravljenje oz. bolje rečeno poskus zdravljenja. Zgodovina teh spornih praks² je dobro dokumentirana in čeprav dandanes v sodobnih institucijah niso več prisotne (vsaj ne v taki meri), lahko še vedno zaznamo spornost zdravljenja v institucionaliziranem okolju.

Socialni model duševnega zdravja pa povezujemo s dezinstitutionalizacijo. Ta pomeni zdravljenje oz. nudenje pomoči ljudem izven institucionaliziranega okolja. Težava, na katero opozarjamo v sklopu socialnega modela, je, da ima psiholog v instituciji avtoriteto, pacient³ pa je v podrejenem položaju. Velikokrat nima izbire, kaj bo jedel, kdaj bo jedel, kdaj bo šel spat, ..., po navadi niti besede pri tem, kako se ga bo zdravilo! Prevzame nemočno držo in se prepusti sistemu, psiholog/psihiater pa diktira njegovo življenje. Dezinstitutionalizacija pa bi pomenila, da se osebi pomaga v skupnosti, izven zaprtih štirih sten psihiatrije. Psihologi bi lahko opravljali več terenskega dela ali pa skupnostne psihologije. Manjši poudarek bi namenili diagnosticiranju duševnih motenj, več pa iskanju načina, kako lahko posameznik živi v družbi. Tako razmišljanje pa je verjetno precej utopično, saj bi to pomenilo, da se bi morala psihologija odpovedati nekaterim aspektom "sebe", ki ji danes dajejo največjo veljavnost med uporabnimi znanostmi.

Čeprav je namen prispevka predvsem kritika medicinskega modela, ima tudi ta svoje prednosti, kakor ima socialni svoje pomanjkljivosti. Institucije so lahko odlična oblika oskrbe za posameznike, lahko pa jim povečajo stisko in poslabšajo stanje. Medicinsko-socialni model bi se moral fokusirati na dajanje izbire posameznikom in inkorporiranje najboljših lastnosti obeh modelov. Institucije v današnji obliki bi nujno potrebovale reforme. Ključno vprašanje ni zgolj, kateri model uporabiti, temveč kdo ima tu moč, da določa, kaj pomeni duševno zdravje, in kdo od tega profitira. Pravi napredek se ne bo zgodil le s prilagoditvami znotraj institucij, temveč z globljim premislekom o tem, kako družba razume, obravnava in vrednoti duševno stisko.

-
- 2 Sporne prakse v obravnavi težav v duševnem zdravju označujejo strokovne posege ali odločitve, ki so problematične zaradi razmerij moči med strokovnjaki in posamezniki, pri čemer so norme o tem, kaj je »normalno« ali »patološko«, pogosto določali nosilci institucionalne avtoritete, ne da bi upoštevali družbeni, kulturni ali individualni kontekst. To je vključevalo zdravljenje z izolacijo, pasovi in sedacijo, prisilne hospitalizacije, lobotomije in elektrošok terapije.
 - 3 Pacient je dojet kot pasivni prejemnik zdravstvene obravnave, kar implicitno krepi razmerja moči med strokovnjakom in posameznikom. Ta definicija pogosto zanemara aktivno vlogo posameznika pri odločanju o lastnem zdravju in ga postavlja v vlogo objekta zdravljenja, ne pa subjekta s pravico do avtonomije in samoodločanja.

LITERATURA

- Foucault, M. (2018). *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: cf.
- Goffman, E. (2019). *Azili: eseji o socialni situaciji duševnih bolnikov in drugih zaprtih varovan-
cev*. Ljubljana: cf.
- Hogan, A. J. (2019). Social and medical models of disability and mental health: Evo-
lution and renewal. *Canadian Medical Association Journal*, 191(1), 16–18. [https://
doi.org/10.1503/cmaj.181008](https://doi.org/10.1503/cmaj.181008)

ODVISNOST OD SPOLNOSTI ALI PATOLOŠKOST MORALNEGA

Ključne besede: odvisnost od spolnosti, vedenjske odvisnosti, norme, patologizacija, stigmatizacija

Odvisnosti od spolnosti in pornografije sta koncepta, ki sta bila v zadnjih letih popularizirana v javnem diskurzu. Tako na forumih kot med poljudnoznanstvenimi in strokovnimi viri hitro najdemo vsebine, ki ju obravnavajo kot dokazano dejstvo, in opisujejo njune negativne posledice za različna področja življenja. Na prvi pogled se zdi smiselno, da pretiravanje škodi. A ker so ideje o škodljivosti samozadovoljevanja in pretirane količine spolnih odnosov že davno ovržene, se pojavi vprašanje, kako lahko pojasnimo odvisnost od spolnosti ali pornografije, ne da bi se zatekli k moraliziranju.

Novejše raziskave namreč kažejo, da distres, povezan z lastno spolnostjo, ni povezan z vedenjem, temveč s stališči. Samoidentificirani odvisniki od spolnosti ali pornografije v resnici nimajo več spolnih odnosov in ne gledajo pornografije pogosteje od drugih ljudi, objektivna količina spolne aktivnosti ali gledanja pornografije nista povezani s težavami v spolnem življenju in na drugih področjih, kljub temu pa ti posamezniki zaznavajo, da je njihova seksualnost izpod nadzora. Kar dejansko razločuje med tistimi, ki se imajo za odvisne, in ostalimi ljudmi z visokim libidom, in kar prvim povzroča stisko, so negativna moralna stališča do spolnosti. Samoidentificirani odvisniki od spolnosti ali pornografije imajo v povprečju negativnejše poglede na spolnost, občutijo več sramu in krivde glede svoje seksualnosti, so v povprečju bolj religiozni in so odrasli v bolj konzervativnih okoljih. Odvisnost od spolnosti ali pornografije torej ni uporaben koncept, saj ljudje ne doživljajo stiske zaradi pretiravanja, ampak zaradi svojih zaznav, kar se ne sklada z opredelitvijo odvisnosti kot motnje možganskega sistema nagrajevanja, ki se razvije postopoma zaradi kronične izpostavljenosti zasvajajočemu dražljaju. Taka konceptualizacija pa povzroča tudi škodo: identificiranje kot odvisnik od spolnosti ali pornografije samo po sebi napoveduje negativne izide, ne glede na dejansko vedenje. Psihologi in terapevti, ki nekritično sprejmejo trditve o odvisnosti od spolnosti ali pornografije in ju obravnavajo podobno kot odvisnosti od substanc, z zmanjševanjem količine, namesto naslavljanja sramu in negativnih stališč do spolnosti, le krepijo sram in dalje patologizirajo normalno vedenje. A odpiranje ordinacij in klinik

za zdravljenje odvisnosti od spolnosti je pač dobičkonosen posel.

Če gremo še korak dlje, pa lahko s tem primerom ilustriramo problem z vedenjskimi odvisnostmi na splošno in pokažemo, kako lahko nerefektirane predpostavke raziskovalcev vodijo do zavajajočih rezultatov.

Vedenjske odvisnosti so se kot diagnoze prvič pojavile v zadnjih verzijah MKB in DSM in njihove najočitnejše težave lahko ponazorimo preko odvisnosti od spolnosti ali pornografije. Predvsem gre za težave z opredelitvijo: mejo, na kateri se prijetna aktivnost prevesi v »odvisnost«, je nemogoče določiti. Pri odvisnosti od spolnosti raziskovalci pogosto preprosto vzamejo določen vrhni odstotek najbolj spolno aktivnih udeležencev kot odvisnikov, predlagana pa je bila tudi meja povprečno enega orgazma na dan. Še en primer je odvisnost od interneta ali zaslonov, pri kateri sploh ne moremo predlagati časovne meje, glede na to, koliko časa preživimo za zasloni zaradi šole ali službe. Ta čas ni opredeljen kot patološki, kot znak odvisnosti pa se obravnava nekaj ur na spletu v prostem času. Ta primer pokaže, da pri diskurzu o vedenjskih odvisnostih ne gre toliko za zdravje in blagostanje, kolikor gre za uravnavanje vedenj glede na zahteve družbenoekonomskega sistema: vedenje ni problematično, če prispeva k večji produktivnosti, ko pa podobne stvari počnemo iz užitka, postane patološko. Pri odvisnosti od spolnosti je povezava sicer bolj posredna, pomeni pa sankcioniranje spolnega vedenja izven okvira monogamne heteroseksualne romantične zveze in namena reprodukcije. Poleg tega predlogi za diagnoze vedenjskih odvisnosti večinoma ne temeljijo na raziskavah teh odvisnosti samih, temveč na literaturi o patološkem hazardiranju, ki pa ima več skupnega z odvisnostmi od substanc kot ostalimi »vedenjskimi odvisnostmi« (npr. kar se tiče zasvajajoče narave same aktivnosti in možnosti popolne abstinence).

Na tem mestu sicer velja poudariti, da večina predlaganih vedenjskih odvisnosti ni bila vključena v nove diagnostične priročnike¹, vseeno pa uvedba kategorije vedenjskih odvisnosti odpira Pandorino skrinjico. Allen Francis, vodja delovne skupine za DSM-IV, v knjigi *Saving Normal* (2013) kritizira neprevidne dodatke in razširitve v DSM-5, med drugim tudi vedenjske odvisnosti. Ta koncept po njegovem omogoča, da zaradi ohlapne definicije katerokoli aktivnost, v kateri ljudje uživajo, označimo za odvisnost. Pravi tako: »Stvari, v katerih uživamo, ne bi smele biti označene kot 'duševne motnje' samo zato, ker jih radi počnemo in jih pogrešamo, ko nehamo.«

Temu bi dodala dvoje. Prvič, mislim, da teh sprememb ne smemo interpretirati kot ponesrečenih potez dobronamernih in naivnih znanstvenikov. Koncept vedenjskih odvisnosti sankcionira udejstvovanje v prijetnih aktivnostih v prostem času nad minimumom, potrebnim za »polnjenje baterij« po delu, saj bi lahko namesto tega dodatno delali in bili bolj produktivni. To je popolnoma skladno z logiko kapitala, ki zaposluje psihologe in psihiatre. Kot drugo pa bi izpostavila, katere so dejavnosti, ki jih tako

1 Diagnoza kompulzivnega spolnega vedenja v MKB 11 ni uvrščena med odvisnosti, ampak med motnje nadzora impulzov, pri čemer je distress zaradi sramu in krivde izključitveni kriterij za diagnozo.

vneto označujemo za odvisnosti. Spolnost in pornografija, izrazito obremenjeni temi; videoigre, ki so v 90. letih povzročile pravo moralno paniko; hrana in prehranjevanje, obkrožena z izjemno količino norm in omejitev, itn. Koncept vedenjskih odvisnosti res tlakuje pot za še več patologizacije normalnega, a to ne velja v enaki meri za vse prijetne aktivnosti. Znova se pokaže funkcija psihiatrije in psihologije pri vzdrževanju kapitalističnega reda preko prizadevanj za večanje produktivnosti, saj lahko neželena vedenja sankcionirata z njihovo konceptualizacije kot patoloških pojavov.

Če se vrnemo k raziskavam o odvisnostih od spolnosti in pornografije², se nam lahko pojavi vprašanje, kako so rezultati novejših raziskav tako različni od preteklih, ki so nedvoumno kazali na negativne posledice pretirane spolne aktivnosti in rabe pornografije. Preprost odgovor je, da pretekle (pa tudi nekatere novejše) raziskave niso bile zelo dobre. Glavna težava izhaja iz uporabe samoporočanja kot mere odvisnosti, saj so udeležence običajno preprosto vprašali, ali se jim zdi, da trpijo za odvisnostjo od spolnosti, ali čutijo stisko v povezavi s svojo seksualnostjo, ali so kdaj iskali pomoč zaradi omenjenih težav ipd. Korelacije teh odgovorov z merami psihološkega distresa in težav na različnih področjih življenja so bile seveda pozitivne, saj gre za krožno sklepanje – seveda so udeleženci poročali o distresu in težavah v vsakodnevnem življenju, to je bil razlog, da so se imeli za odvisnike (obenem pa vprašanja sama že implicirajo obstoj težav). Obstajala je naivna predpostavka, da samozaznana odvisnost od pornografije ali spolnosti zrcali dejansko odvisniško vedenje, zanemarjene pa so bile norme, tabuji in družbene omejitve, vezane na spolnost, zato raziskovalci sploh niso merili drugih potencialno relevantnih spremenljivk, kot so vrednote ali religioznost.

Druga težava pa so stališča raziskovalcev, ki zaznamujejo način, kako postavljajo vprašanja, kategorizirajo, razumejujejo in interpretirajo. Tu si lahko ogledamo konkreten primer raziskave (Långström in Hanson, 2006), ki naj bi pokazala vrsto negativnih posledic visoke stopnje spolnega vedenja. Avtorji najprej uporabijo arbitrarno določeni 90. percentil kot mejo pretiranega spolnega vedenja, kar pomeni, da patologije ne dokazujejo, temveč jo predpostavljajo. Dalje trdijo, da težave povzroča le »neosebna spolnost«, tj. tista izven romantične zveze: samozadovoljevanje, priložnostni spolni odnosi, raba pornografije, menjavanje spolnih partnerjev. To je očitno zelo subjektiven razloček, prežet z moralnim presojanjem, vidimo pa tudi, da je iz patologije izvzeto spolno vedenje, ki koristi interesom družbenega sistema, tj. reprodukcija v jedrni družini. Nazadnje pa je raziskava korelacijska, zato ni dokazov, da »neosebna spolnost« povzroča negativne izide, in – razen predsodkov – ni razloga, da bi sklepali na to.

Kot je zapisal nek drugi avtor (Giles, 2006) v komentarju članka: »zdi se, da so [...] njihove trditve zgolj poskusi stigmatiziranja vrste spolnega vedenja, ki ga moralno ne odobravajo.« To se zdi jedrnat povzetek celotne problematike.

2 Kritike teh raziskav lahko smiselno prenesemo tudi na druge vedenjske odvisnosti.

LITERATURA

- Dover, C. R., Leonhardt, N. D. in Edwards, M. H. (2024). Labels are for soup cans: How self-labeling as “addicted” to pornography is associated with negative outcomes. *Archives of Sexual Behavior*, 53(9), 3461–3474. <https://doi.org/10.1007/s10508-024-02966-7>
- Frances, A. (2013). *Saving normal: An insider's revolt against out-of-control psychiatric diagnosis, DSM-5, Big Pharma, and the medicalization of ordinary life*. William Morrow & Co.
- Giles, J. (2006). No such thing as excessive levels of sexual behavior. *Archives of Sexual Behavior*, 35(6), 641–642. <https://doi.org/10.1007/s10508-006-9098-3>
- Grubbs, J. B., Exline, J. J., Pargament, K. I., Hook, J. N. in Carlisle, R. D. (2014). Transgression as addiction: Religiosity and moral disapproval as predictors of perceived addiction to pornography. *Archives of Sexual Behavior*, 44(1), 125–136. <https://doi.org/10.1007/s10508-013-0257-z>
- Grubbs, J. B., Stauner, N., Exline, J. J., Pargament, K. I. in Lindberg, M. J. (2015). Perceived addiction to Internet pornography and psychological distress: Examining relationships concurrently and over time. *Psychology of Addictive Behaviors*, 29(4), 1056–1067. <https://doi.org/10.1037/adb0000114>
- Långström, N. in Hanson, R. K. (2006). High rates of sexual behavior in the general population: correlates and predictors. *Archives of Sexual Behavior*, 35(1), 37–52. <https://doi.org/10.1007/s10508-006-8993-y>
- Štulhofer, A., Jurin, T. in Briken, P. (2015). Is high sexual desire a facet of male hypersexuality? Results from an online study. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 42(8), 665–680. <https://doi.org/10.1080/0092623x.2015.1113585>
- Winters, J., Christoff, K. in Gorzalka, B. B. (2010). Dysregulated sexuality and high sexual desire: distinct constructs? *Archives of Sexual Behavior*, 39(5), 1029–1043. <https://doi.org/10.1007/s10508-009-9591-6>

KAKO PSIHOLOGIJA GLADI DRUŽBENE ROBOVE: PRIMER TRANS+ SKUPNOSTI

Ključne besede: spolna identiteta, transspolnost, spolna raznolikost, patologizacija, klinična psihologija

Slovenija je ena mnogih držav, v katerih so transspolne in spolno raznolike osebe za dostop do spolno potrjujoče oskrbe primorane dobiti diagnozo duševne motnje. Če si oseba v tej državi želi legalno spremeniti spolne označevalce in/ali preko javnega zdravstva dostopati do tistih medicinskih postopkov tranzicije, ki jih pokriva zavarovanje, mora pri enem izmed dveh psihiatrov_inj ali pri pedopsihiatrinji dobiti diagnozo F64 (Motnje spolne identitete v Mednarodni klasifikaciji bolezni MKB-10). V postopku pridobivanja diagnoze mora obiskati tudi klinično_ega psihologinjo_a. Za razumevanje poteka in izkušenj trans+ oseb se opiram predvsem na pogovor z osebama iz Društva Transfeministična iniciativa TransAkcija (osebna komunikacija, 10. 12. 2024) ter na odgovore na vprašanje o izkušnji s kliničnopsihološko obravnavo, ki so jih zbrale_i na TransAkciji v okviru svoje raziskave *Trans osebe o svojih izkušnjah v zdravstvu* in mi jih prijazno posredovale_i. Sistematiziranega poročanja in večjih raziskav na državni ravni na tem področju namreč ni.

Celotno obravnavo v zdravstvenem sistemu vodi interdisciplinarni konzilij za potrditev spolne identitete, ki zatrjuje, da se drži smernic WPATH (World Professional Association for Transgender Health) za oskrbo transspolnih in spolno raznolikih oseb. Četudi je na papirju tako vse urejeno, v praksi ne uporabljajo (konsistentno) niti pravih imen in zaimkov oseb. Kliničnopsihološka obravnava vključuje kup irelevantnih postopkov, kot so Rorschachov preizkus, testi inteligentnosti, preverjanje psihopatoloških simptomov, motenjen avtističnega spektra ..., povrh vsega pa tudi zastareli vprašalnik o transspolnosti GIDYQ-AA, ki ljudi deli na binarne spolne kategorije in hkrati vključuje vprašanje, če se obravnavana_i počuti kot "hermafrodit" (zastarel izraz za interspolno osebo – nekaj neodvisnega od transspolnosti). Občasno so posameznice_ki tudi nenapovedano testirane_i za droge. Poročajo o nespoštljivi, nekorektni obravnavi, ob kateri se mnoge_i počutijo nelagodno. Končni izvid pa je pogosto poln neresničnih podatkov in nerazumevanja njihove izkušnje. Z dodatno diskriminacijo se soočajo (odkrito) nebinarne osebe in tiste, ki jim je diagnosticirana duševna motnja;

tem se postopek običajno podaljšuje in ovira. Vse kaže na to, da klinična psihologija in celotni psi-kompleks trans+ osebe vidita kot nekaj patološkega; nekaj, kar je treba testirati in ugotoviti, če je res to, kar pravi da je; in dvomiti v to, kar pravi o sebi, sploh, če še bolj očitno odstopa od norme. S tem sledita ideologiji transmedikalizma, ki vključuje prepričanje, da je transspolnost oz. spolna disforija duševna motnja in da se jo z medicinsko tranzicijo "zdravi"; da se osebi spremeni predvsem telo, da bo v skladu z nasprotnim polom žensko-moške binarnosti. Konstruirata osebnostne motnje, ki jih pripisujeta ljudem v psihološki obravnavi. S tem opravičujeta svoj dvom v njihovo deklarirano neodvisnost od lastnega telesa in tega, kar jim družba narekuje na njegovi podlagi. V postopku obravnave trans+ osebe kdaj celo dobijo diagnozo, ki jim jih druge_i specialistke_i na področju psihodiagnostike ne bi ali niso podale_i, to pa jim dodatno ovira dostop do oskrbe, ki jo mnoge nujno potrebujejo.

Psihologija ima znotraj psi-kompleksa aktivno vlogo v reproduciranju realnosti, v kateri imajo marginalizirane skupine, kot je trans+ skupnost, deprivilegiran položaj. Označuje jih kot nekaj deviantnega, hkrati pa igra vlogo njihove zaščitnice, morda pred njimi samimi. Piše smernice za njihovo humano obravnavo, hkrati pa jih tretira kot nekaj "drugačnega", nekaj, kar lahko po tistem zatira. Skoraj mistično prepričuje javnost, da lahko ugotovi, kaj se *zares* dogaja v psihi osebe, kaj je v resnici njen spol, kdo je; to ve bolje, kot oseba sama. Trans+ skupnost sili v performans doživljanja spola, kot ga sama narekuje, da lahko dobijo potrditev, da so zares to, kar pravijo, da so; da jim lahko zdravnice_ki mirno nudijo potrebno oskrbo, ker zdaj vedo, da so to, kar mislijo da so. Ob tem se uveljavlja kot legitimna in strokovna, saj na zdravstvenem odru lahko pokaže, da ima družbi poseben doprinos: da lahko s svojimi metodami pokaže tisto, česar še same_i ne vemo o sebi. Vse to na račun marginalizirane skupine, ki sama dobro ve, da o njej psi-kompleks ustvarja napačno sliko in jo zaradi dodeljene moči sili v sodelovanje.

Čeprav obstaja na področju nekaj truda za vključevanje (konzilij za potrditev spolne identitete ima npr. redne sestanke s TransAkcijo), trans+ skupnost v sistemu ni za-res slišana. Slednja jasno namreč že dolgo zahteva svojo depatologizacijo in pravico do samoopredelitve, torej da bi imela avtonomijo pri odločanju o lastnem telesu in tem, kako je obravnavana, glede na jasno zavedanje, kaj je. Z več koncev ji je bilo že zatrjevano, da ji bo to tudi v Sloveniji nekoč omogočeno, vendar trans+ osebe, ki potrebujejo oskrbo, obstajajo že danes. Te veliko več izvejo o sebi skozi lastno čutenje, raziskovanje in pogovore z drugimi, ki imajo podobno izkušnjo, kot skozi lečo klinične psihologije. Ker ob tem lahko potrebujejo psihološko podporo, se mnoge_i obračajo na nevladne organizacije, ki nudijo, česar psihološka stroka ne uspe. Psihologija in celotni psi-kompleks jim v tem kontekstu zaenkrat prepogosto škodita. In vedno bosta komu škodila, dokler v svoje raziskovanje, delovanje in oblikovanje oskrbe enakopravno ne vključita vseh; tudi nezglajenih robov družbe.

LITERATURA

- American Psychological Association [APA] (2024). *APA Policy Statement on Affirming Evidence-Based Inclusive Care for Transgender, Gender Diverse, and Nonbinary Individuals, Addressing Misinformation, and the Role of Psychological Practice and Science*. <https://www.apa.org/about/policy/transgender-nonbinary-inclusive-care.pdf>
- Coleman, E., Radix, A. E., Bouman, W. P., Brown, G. R., de Vries, A. L. C., Deutsch, M. B., Ettner, R., Fraser, L., Goodman, M., Green, J., Hancock, A. B., Johnson, T. W., Karasic, D. H., Knudson, G. A., Leibowitz, S. F., Meyer-Bahlburg, H. F. L., Monstrey, S. J., Motmans, J., Nahata L., ..., Arcelus, J. (2022). Standards of Care for the Health of Transgender and Gender Diverse People, Version 8. *International Journal of Transgender Health*, 23(sup1), S1–S259. <https://doi.org/10.1080/26895269.2022.2100644>
- Lobnik, M., Blažič, M., Hostnik, M., Aleksić, J., Merlov, K., Prešlenkova, N., Stroligo Urankar, N., Kaker, Č., Vičič, D. in Kogovšek Šalamon, N. (2021). *Posebno poročilo – Položaj transspolnih ljudi v postopkih medicinske potrditve spolne identitete in pravne priznanja spola v Sloveniji*. Zagovornik načela enakosti Republike Slovenije. https://www.zagovornik.si/wp-content/uploads/2022/01/PP_Polozaj-transspolnih-ljudi-v-postopkih-medicinske-potrditve-spolne-identitete-in-pravne-ga-priznanja-spola-v-Sloveniji.pdf
- Škoda, K. (2022, 24. 11.). *Kako radikalno je zahtevati svojo depatologizacijo* [radio oddaja]. Radio Študent. <https://radiostudent.si/znanost/psihoteka/kako-radikalno-je-zahtevati-svojo-depatologizacijo>
- Zavod Transfeministična iniciativa TransAkcija (2024a). *Tranzicija 101: Priročnik o tranziciji za trans osebe*. <https://transakcija.si/wp-content/uploads/2024/10/tranzicija-101.pdf>
- Zavod Transfeministična iniciativa TransAkcija (2024b). *Trans osebe o svojih izkušnjah v zdravstvu* [odgovori na anketno vprašanje o izkušnji s kliničnopsihološko obravnavo za namene raziskave]. <https://transakcija.si/raziskava-trans-osebe-o-svojih-izkusnjah-v-zdravstvu/>

LIKERTOVA KOLONIZACIJA MISLI: PSIHOLOGIJA IN PALESTINA

Ključne besede: stališča, genocid v Palestini, sionizem, antisemitizem, pluralizem

»Zakaj sociologi ne govorijo o Palestini? In če govorijo, kakšno bi moralo biti njihovo mnenje?« To se je utemeljeno vprašal sociolog Michael Burawoy. Družboslovnih akademskih člankov, ki bi bili na voljo o nedavnem dogajanju na okupiranem palestinskem ozemlju, ni veliko. Enako velja tudi za psihologijo. Avtorji, ki se ukvarjajo s to temo, pogosto dajejo občutek, da se je poslužujejo zgolj zaradi relevantnosti, saj tudi psihologija čuti dolžnost družbene angažiranosti. Med raziskanimi koncepti prevladujejo stališča oz. prepričanja. Do leta 2022 so stališča kot objekt preiskovanja predstavljala kar dve tretjini spremenljivk v člankih o »izraelsko-palestinskem konfliktu«, materialne okoliščine pa manj kot tretjino. Od tega so v vzorcih prevladovali izraelsko-judovski udeleženci, večina avtorjev pa je imela povezave z izraelskimi institucijami.

Stališča so eden izmed osnovnih konceptov socialnopsihološke znanosti, ki naj bi psihologiji omogočal svojevrsten vpogled v družbeno dogajanje. Od sorodnih konceptov in drugih disciplin se razlikujejo predvsem zaradi poudarka na operacionalizaciji in standardizaciji. Lestvice stališč pogosto spremlja opozorilo, da ne obstajajo pravilni ali napačni odgovori na vprašanja, s čimer proučevano vsebino vselej obravnavamo kot stvar osebne preference. Sama oblika lestvice respondentkam ne dopušča, da pojasnijo razloge ali dejstva za svojimi presojami, saj morajo le označiti svojo stopnjo strinjanja s trditvijo na *n*-stopenjski lestvici. Merjenje stališč naj bi omogočilo uvid v posplošeno nagibanje mnenj, ki jih raziskovalka zgolj nevtrarno popiše. Raziskovalka mora biti politično neopredeljena, da s svojimi stališči ne omadežuje tega znanstvenega spoznanja. Še več, pozicija zahodne raziskovalke naj bi ji vsaj do dogajanja v Palestini že sama po sebi omogočala omenjeno nevtralnost. Ali, kot je zapisal Burawoy: »[...] nam, "outsiderjem", ni treba izbrati strani. Navsezadnje smo "civilizirani"; v takšni vojni nikoli ne bi sodelovali.« S kritično teorijo pa lahko pod vprašaj postavimo tako nevtralnost raziskovalke kot samo nevtralnost zaključkov, ki izhajajo iz raziskovanja stališč. Likertove lestvice, vprašalniki in ankete ne le merijo, temveč *konstruirajo* shajališče različnih mnenj ter ga pozicionirajo na matematično sredino premice kot nevtrarno držo. Od sredine

oddaljena mnenja niso zgolj statistično pomembna, temveč interpretirana. In interpretacija se ne pojavi sama od sebe, ampak je tesno zvezana z ideologijo vladajočega razreda, ki določa ozke meje dopustne pozicioniranosti stališč.

Markard (1991) trdi, da se je merjenje stališč razvilo v okviru družbene znanosti, ki je zaznala potrebo oblasti po nadziranju subjektivnih odnosov do družbenih procesov, da bi na ta način zagotovila ohranitev obstoječih razrednih razmerij. Ideološka nota merjenja stališč se pojavi predvsem, ko se odstopajoča, ekstremna mnenja označi z vrednostnimi sodbami, na primer »razdirajoča«, »polarizirajoča«, »destruktivna«, »zastarela« itd. Kot pravita Marx in Engels v *Nemški ideologiji*, so »misli vladajočega razreda [...] v vsakem obdobju vladajoče misli«, pri tem pa »individui, ki sestavljajo vladajoči razred, [...] vladajo poleg drugega tudi kot misleči, kot producenti misli, urejajo produkcijo in distribucijo misli svojega časa [...]«. Koncept stališča lahko razumemo kot ideološko orodje za ohranjanje hegemonije vladajočega razreda preko ideje o pluralizmu mnenj. Gre za psihološko različico liberalno-pluralističnih konceptov, kot so vrednote, svoboda izražanja in dialog – povedano drugače, navidezna svobodna raznolikost mnenj v liberalni demokraciji. Stališča do družbenih vprašanj se tako lahko povsem ločijo od realnih družbenih pogojev, kar omogoča prikrivanje razrednih razmerij in vsakršne oblike izkoriščanja. To orodje je s prikrivanjem dejstvenosti naseljsko kolonialnih odnosov tako še posebej prikladno za sionistični projekt etničnega čiščenja palestinskega prebivalstva v Gazi. Dopuščanje raznolikih mnenj in zaključkov, ki na kakršenkoli način relativizirajo genocid, tako reproducira uničujočo ideologijo sionistične tvorbe.

Antisemitizem kot stališče je predstavljeno kot skupna točka s palestinsko osvoboditvijo. Na drugi strani pa je nastavljeno priznanje in podpora Izraelu. Vsebinske središnje točke na lestvici med tema dvema ekstremnima stališčema se lahko nekoliko razlikuje, vključuje pa lahko možnosti, kot so uvedba dveh držav (ta rešitev je kot *zmerno* stališče prikazana tudi v večini psiholoških člankov), ohranjanje *statusa quo* s prekinitvijo ognja itd. Do 80. let prejšnjega stoletja pa stališčna lestvica ni izgledala tako. Nasprotno – v duhu oboroženega odpora v Vietnamu, Alžiriji in drugod je propalestinsko gibanje postalo internacionalno in reprezentativno za odpor proti imperializmu. Medtem ko je to gibanje v Evropi že prej naletelo na obtožbe antisemitizma, je do prelomne točke prišlo šele, ko so propagandni materiali prodrli iz zaprtega kroga leve v medijsko sfero. Propalestinski zgodovinski dokumentarec je na Danskem leta 1976 sprožil škandal in nanj so se ostro odzvale vse proizraelske organizacije, čez nekaj let pa je privedel celo do aretacij zagovornic palestinske osvoboditve. Po 11. septembru 2001 se je pritisk Izraela le še stopnjeval. Palestinsko gibanje se je v liberalni družbi precej oddaljilo od svojih antiimperialističnih korenin in je namesto tega prisiljeno v konstantno zavračanje obtožb antisemitizma, ki je bil na stran osvobodilnega boja Palestink postavljen spretno in z dolgotrajnim trdom izraelskih naseljencev. Brez krivde Evrope in teže stoletij sokrivde leve za antisemitizem je palestinsko vprašanje neizpodbiten primer nezakonite prilastitve zemlje. Nasproti 75 let trajajoči okupaciji in genocidu jo lahko postavimo *zgoraj*, če zgodovino revizioniramo, dekontekstualiziramo

in individualiziramo, prepustimo interpretaciji vsake posameznice in njenega znanja.

Apartheidski režim v Izraelu se med drugim legitimizira tudi na univerzah in v znanosti. Te so postale ploden teren za normalizacijo še najbolj brutalnih vojnih posegov. Rektorji, akademiki, študentske organizacije, proizraelski mediji in buržoazne elite izvajajo politične in gospodarske pritiske na univerzo, vključno z nadzorom in kaznovanjem osebja in študentk, ki zagovarjajo svobodo Palestine. Še posebej izstopajo medsebojno povezane kolonialne točke Avstralije, ZDA in Kanade. Akademskoga prispevka, ki sledi tej taktiki, ni težko prepoznati. Prvič, Palestina v teh člankih predstavlja *edinstveno* vprašanje s posebnim statusom, ki mora biti povsem ločeno od zahodnih kolonialnih vzorcev razlastitve in izkoriščanja. Poleg tega pa je zaradi sprejemanja in zagovarjanja sionizma na Zahodu to vprašanje *težavno* in *kočljivo*. Tudi v psiholoških prispevkih zato to temo pogosto spremljajo izrazi, ki poudarjajo »aktualnost« in »relevantnost« tako imenovanega palestinskega »vprašanja« in »problematike«. Med palestinsko zavzemanje za lasten obstoj in represijo Izraela se strukturno vsiljuje epistemološko vprašanje – bitko različnih stališč. Raziskovalke, ki pristanejo na že dolgo časa utrjene in vnaprej oblikovane okvirje neoimperializma, morajo torej sprejeti svojo nevtrarno pozicijo, ki sloni na prikritih ekonomskih odnosih razlastitve in izkoriščanja. Posledica je porušeno razmerje moči na nacionalni, regionalni in globalni ravni v prid kolonizatorju. Seveda se vprašamo, kako je ob tako neproporcionalnem in nesimetričnem globalnem stanju katerakoli opazovalka sploh lahko »nevtralna«.

Nekateri akademiki se drzno opredeliti in poskušajo znotraj sistema pozivati k miru. Poleg javnih pisem celo svoje članke radi zaključijo z »aktualnimi« zaključki in pozivi. Večina ostaja v abstraktni akademski sferi nasprotovanja družbeni polarizaciji¹. Izrazi, kot so polarizacija, radikalizacija in neželeni učinki, pa so le odraz prevladujoče družbene norme. Če te trditve osvobodimo kolonizatorske ideologije, lahko iste ugo-

1 Na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v izjavi na Facebooku dne 15. 5. 2024 tako sicer obsojajo vsako obliko nasilja, izražajo sočustvovanje s palestinskim ljudstvom in podporo ter solidarnost z žrtvami, vendar pa opozarjajo na nevarnost, ki »[...] oza tudi prostor svobodnega govora in svobodne misli, kar prispeva k zapiranju ljudi v informacijske mehurčke ter spodbuja polarizacijo in radikalizacijo.« V drugi polovici leta 2024 pa je tudi v našem prostoru zaokrožila »pobuda psihologov in nevroznanstvenic za takojšnje premirje na Bližnjem vzhodu«, ki jo je podprlo več kot 1200 akademikov po vsem svetu. Pobuda, ki enakovredno obsoja dejanja Izraela, palestinskega Hamasa in libanonskega Hezbolah, se izogiba poimenovanju genocida, »spor« reducira na zaznavanje medskupinskih razlik v človeški psihologiji in ga pojasnjuje prek mehanizmov in-group in out-group vedenj, izraža možnost ali celo željo po sobivanju vseh treh narodov in pavšalno trdi, da »milijoni Palestink nasprotujejo dejanjem Hamasa«, medtem ko »milijoni Izraelcev nasprotujejo dejanjem svoje vlade in protestirajo že več kot dve leti«. Kljub dobrim namenom tovrstnih pobud lahko vanje podvomimo, saj vsiljevanje posplošenih pozivov k spravi, ki se ga loteva zahodna akademska skupnost, prikriva celoten zgodovinsko-politični kontekst izraelske okupacije in palestinskega narodnoosvobodilnega boja.

tovitve interpretiramo drugače.² To seveda ne pomeni, da je prenos stališč na Likertovi lestvici v drugo stran, stran okupiranih, za odpor kakorkoli koristen. Palestina ne sme biti zreducirana na odnosna stališča evropske krivde in judovske zgodovine, temveč moramo tovrstne revizionistične posege *presegati*. Psihološka orodja, kot so stališčne lestvice, zaradi narave in namena svojega nastanka ne morejo biti koristna za odpor – koristna so lahko zgolj za lastno ideološko razgaljanje prispevka zahodnega intelektualizma k nadaljevanju okupacije.

LITERATURA

- Ajl, M. (2024). Palestine and the ends of theory. *Middle East Critique*, 33(4), 611–634. <https://doi.org/10.1080/19436149.2024.2404338>
- Alqaisiya, W. in Perugini, N. (2024). The academic question of Palestine. *Middle East Critique*, 33(3), 299–311. <https://doi.org/10.1080/19436149.2024.2384009>
- Burawoy, M. (2025). Why and how should sociologists speak out on Palestine? *The Sociological Review*, 73(2), 249–260. <https://doi.org/10.1177/00380261251321>
- Hakim, N., Abi-Ghannam, G., Saab, R., Albzour, M., Zebian, Y. in Adams, G. (2023). Turning the lens in the study of precarity: On experimental social psychology's acquiescence to the settler-colonial status quo in historic Palestine. *British Journal of Social Psychology*, 62(Suppl. 1), 211–38. <https://doi.org/10.1111/bjso.12595>
- Markard, M. (1991). The concept of attitude. V C. W. Tolman in W. Maers (ur.), *Critical Psychology: Contributions to an Historical Science of the Subject* (str. 180–195). Cambridge University Press.
- Marx, K. in Engels, F. (1979). Nemška ideologija. V K. Marx in F. Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih* (2. zvezek). Cankarjeva založba.
- Wnuk, A. in Oleksy, T. (2021). Too attached to let others in? The role of different types of place attachment in predicting intergroup attitudes in a conflict setting. *Journal of Environmental Psychology*, 75, Article 101615. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101615>

2 Jasno je na primer, da palestinski odpor nima namena rezultirati v miru – vsaj ne takšnem, kot si ga predstavlja okupator. Zato seveda velja ugotovitev, da lahko npr. »zaznave in konfliktni kontekst vodijo k privzemanju različnih stališč, ki lahko zmanjšajo miroljubna med-skupinska prepričanja« (Wnuk in Oleksy, 2021).

ONKRAJ POZITIVISTIČNE PSIHLOGIJE: IZHODIŠČA ZA MOŽNO ALTERNATIVO

Ključne besede: socialna (razvojna) psihologija, psihopatologija, procesi čustvovanja, Wundt, Freud, Wallon

Sodobna psihologija je v veliki meri opredeljena s pozitivističnim redukcionizmom, ki vodi v statistično objektivizacijo – oziroma kar konstrukcijo – osebnosti, duševnih procesov in pojavov. Ti so najprej praviloma obravnavani na subjektivističen način, torej izolirano od socialnega konteksta in simbolno posredovanih družbenih razmerij, naknadno pa statistično objektivizirani in s tem (normativno) poustvarjeni kot domnevno nevtralni in univerzalni. Pozitivistična epistemologija v psihologiji prevladuje že od psihofizičnih eksperimentov Webra in Fechnerja, zaznamovala je Galtonov antropometrični laboratorij in njegovo psihometrijo, danes pa predstavlja osnovo za standardizirana psihološka orodja, protokole in meritve – torej ključna metodološka sredstva tako v raziskovalnih pristopih kot tudi v aplikativnih psiholoških disciplinah, zlasti v pedagoški, klinični, organizacijski in forenzični psihologiji. V teh okvirih je subjekt metodološko in konceptualno izoliran – izvzet iz simbolno posredovanih razmerij s svetom in drugimi –, medtem ko družbene vrednote in norme delujejo kot navidežno objektivno (a v resnici nereflektirano) merilo, po katerem je individuum v psihološki praksi (statistično) ocenjevan in razvrščen. Psihologija s tem prevzema funkcijo socialnega nadzora in inženiringa, ki se uresničujeta tako prek institucionalnih mehanizmov kot znotraj zasebnega sektorja – denimo v obliki svetovalnih praks, psihološkega testiranja in terapije. Ko hipotetični psihološki konstrukti skozi svojo aplikacijo postanejo reificirani, psihološka praksa preneha biti orodje kritične refleksije in intervencije ter postane mehanizem za utrjevanje strukturnega nasilja in konformistične, tehnokratske reprodukcije obstoječega družbenega reda ter njegove ideologije. Psihološka disciplina se tako ne vzpostavlja zgolj kot znanstveno opisna ali razlagalna, ampak kot normativna veda, ki ne le meri, temveč tudi predpisuje in sankcionira družbeno nezaželeno vedenje, čustvovanja ter načine dojemanja sveta in samega sebe. Pri tem so pogosto sistematično zanemarjeni tako metapsihologija – torej eksplicitna teorija subjekta – kot tudi širši materialni, simbolni in družbeni kontekst ter sistemski dejavniki, ki sooblikujejo posameznikovo subjektivnost, njegovo doživljanje

in vedénje. V prispevku pokažemo, kako se lahko *mainstream*, anglofonski, individualistični psihologiji – katere osrednja konceptualna predpostavka je hipotetični konstrukt osebnosti – spoznavnoteoretsko zoperstavijo alternativne psihološke discipline, ki omogočajo adekvatnejše razumevanje subjekta, njegovega razmerja z drugimi ter predane družbene stvarnosti.

(1) Vztrajanje pri alternativnih pristopih v psihologiji predpostavlja eksplicitno metapsihologijo oziroma alternativno teorijo subjekta – prav ta pa praviloma umanjka ne le v naravoslovnih vedah, kot sta biologija in medicina, temveč tudi v ekonomiji, sociologiji, antropologiji, kriminologiji in drugih sorodnih družboslovnih disciplinah, kjer je sicer pogosto le implicitno prisotna. Šele na podlagi eksplicitne teorije subjekta je mogoče dosledno misliti in preučevati presečišče med subjektom (njegovim delovanjem, spoznavnim aparatom, afektivno ekonomijo) in svetom oziroma načine subjektovega vpisa v simbolno posredovano družbeno realnost. Pri tem je bistven epistemološki postulat Wilhelma Wundta (1897; 1910), očeta znanstvene psihologije: psihičnih vzročnosti in dejanskosti psihičnih pojavov ni mogoče preprosto reducirati na fiziološke oziroma biokemične procese. To stališče je Wundt kasneje dodatno razvil v monumentalnih desetih delih s skupnim naslovom *Völkerpsychologie*, izšla so v prvih dveh desetletjih minulega stoletja. V njih je izpostavil, da laboratorijske metode eksperimentalne psihologije, ki temeljijo na naturalističnih in individualističnih predpostavkah, niso ustrezne za preučevanje t. i. višjih duševnih funkcij. Mednje sodijo kolektivne predstave, družbena vedénja in prakse, institucije ter kultura, ki jih v okvirih zgolj pozitivistične metodologije ni mogoče zadovoljivo razložiti. Iz tega sledi, da je treba duševne procese, razmerja in pojave preučevati v okviru specifičnega predmetnega področja – psihosocialne sfere, ki jo povezuje in strukturira simbolna vzročnost, ta pa je kvalitativno različna od fizikalno-kemične vzročnosti. Le z upoštevanjem te razlike lahko psihologija vztraja s teorijo subjekta, ki presega biologizem in individualizem sodobnega psihološkega mainstreama.

(2) V nasprotju z ameriško pozitivistično – zlasti pa pozitivno – psihologijo je treba vztrajati pri tradiciji francoske šole psiho(pato)logije, ki jo zaznamujejo pristopi Théodula Ribota, Jean-Martina Charcota, Pierra Janeta in Gaëtana de Clérambaulta. Ključna epistemološka predpostavka in metodološko načelo te tradicije – ki ju je prevzel tudi Sigmund Freud – izhajata iz propozicije, da psihopatološki procesi razodevajo sicer latentno dinamiko psihičnih procesov ter temeljno strukturo duševnega aparata. Psihopatološki fenomeni tako niso zgolj posledica biokemičnih okvar oziroma anomalij, ampak delujejo kot vidne manifestacije sicer skritih psihičnih struktur, ki omogočajo dedukcijo – neposredno nevidnih – zakonitosti, organizacijskih načel in mehanizmov psihičnega delovanja. V tem oziru je psihopatologija naravno eksperimentalno polje, znotraj katerega je mogoče preučevati morfogenezo, organiziranost in formo psihičnih procesov ter razvijati teorijo subjekta, ki presega redukcionistične in zgolj deskriptivne pristope.

(3) Poleg psihopatologije lahko k razumevanju strukture in ontogeneze subjekta pomembno prispeva predvsem socialna razvojna psihologija. Ta razkriva, da družbena

razmerja in simbolno posredovane interakcije z drugimi predhajajo nastanku individualne subjektivnosti. Jaz kot samozavedanje namreč ni izolirana, samonasebna entiteta (substanc), temveč sekundarni konstrukt, izgrajen in formiran skozi mrežo afektivno investiranih simbolnih procesov identifikacije z D/drugimi. Že francoski razvojni psiholog Henri Wallon (1956) je vztrajal pri postulatu, da je pri preučevanju psihologije ključno upoštevati primarnost okolja, ki je pri človeku vedno že socialno in simbolno posredovano. Njegova sociogenetična psihologija v določenih vidikih dopolnjuje, v drugih pa popravlja temeljne predpostavke in ključne sklepe njegovega sodobnika Jeana Piageta. Wallon je bil izrazito kritičen do Piagetove individualistične predpostavke o otrokovem solipsizmu in egocentrizmu, ki implicira, da je človeško samozavedanje (jaz) nekakšno prvotno, notranje, neposredno izkustvo posamezniku lastne Biti. Po Piagetu (1929) je primarna socializacija mogoča šele, ko otrok razvije določene kognitivne zmožnosti, kar pomeni, da se šele naknadno odpre družbenemu svetu in z drugimi vzpostavi zgolj zunanja razmerja. Socialna razvojna psihologija z empirično podprtimi dognanji potrjuje ravno nasprotno: posameznikova subjektivnost ni prvobitna, neposredno dana ali samoumevna, temveč izgrajen konstrukt – produkt simbolno posredovane interakcije ter, četudi negativnega ali konstitutivno prelomljenega, razmerja človeškega bitja s svojim kulturnim okoljem.

(4) Če vzamemo ugotovitve socialne razvojne psihologije zares, mora biti vsaka psihologija že v svojem temelju tudi socialna psihologija, kar je poudaril že Freud v delu *Množična psihologija in analiza jaza* (1921). Znotraj metodoloških okvirov individualistične psihologije namreč ostajajo temeljna struktura (razcepljenega) subjekta, njegovi psihični mehanizmi in procesi zakriti, številni kolektivni psihološki fenomeni pa nerazloženi ali metodološko nevidni. Zato se je treba nasloniti na – predvsem francosko – tradicijo socialne psihologije oziroma psihologije množic, ki ponuja spoznavno-teoretske nastavitve za razumevanje človeške psihologije: afektivne ekonomije, (samo) percepcije, zaznavnih sistemov, kognitivne arhitekture in motivacijskih vzgibov ter družbenega vedenja v okviru konkretnih kulturnih praks. Kot smo že poudarili, subjektova vpetost v sociosimbolna razmerja ni zgolj zunanja okoliščina, temveč bistveni konstitutivni dejavnik njegove subjektivnosti. Posebej ilustrativen primer za to predstavlja socialna konfiguracija, (onto)geneza in dinamika afektivnih stanj. Postavimo lahko hipotezo, da čustva niso preprosto spontane, notranje in zasebne izkušnje – četudi so lahko kot take doživeta –, temveč so (tudi filogenetsko) formirana znotraj zgodovinskih silnic in vektorjev: skozi družbene prakse, vzorce, matrice ter režime čustvovanja, ki delujejo kot institucionalizirane afektivne forme. Ti družbenokulturni skripti in kodi ne določajo le afektivnih dispozicij subjekta, temveč omogočajo tudi formacijo in materializacijo afektivnih atmosfer – emergentnih psihosocialnih strukturnih procesov, ki oblikujejo načine doživljanja, dojemanja in izražanja čustvenih stanj v specifičnih družbenih kontekstih. Afektivna infrastruktura družbenih razmerij torej ni preprosto odsev individualnih psiholoških procesov, temveč je aktivno sooblikovana prek družbenih struktur, diskurzov, norm in kulturnih praks. V tem oziru afektivno podgrajena družbena razmerja – ali njihova odsotnost – *koregulirajo*, *sodoločajo* in *naddoločajo* su-

bjektove afektivne procese, njegovo čustvovanje, doživljanje in izražanje. Razumevanje afektivne ekonomije zato terja prehod od individualistične k strukturni in dialektični perspektivi, ki čustvenih procesov ne obravnava kot univerzalne biopsihološke fenomene, ampak kot socialno in simbolno situirane prakse ter institucionalne dispozitive, vpete v ideološke aparate, družbene strukture in normativno urejene mehanizme afektivne regulacije.

Razmisleki iz druge, tretje in četrte točke zarisujejo obrise psiholoških disciplin, katerih metodološka in konceptualna izhodišča omogočajo produkcijo spoznanj, ki strukturno uhajajo dometu individualistično zasnovane, pozitivistične psihološke teorije osebnosti. Tovrstna spoznanja ne le problematizirajo domnevno univerzalnost in nevtralnost te teoretske predpostavke, temveč obenem učinkujejo kot njena imanentna falsifikacija. V tem pogledu predstavljajo ključno podporo vztrajanju pri epistemoloških izhodiščih za možno alternativno psihološko vednost, začrtanih v prvi točki.

LITERATURA

- Freud, S. (2023). Množična psihologija in analiza jaza (1921). V *Spisi o družbi in religiji*, ur. Hajdini, S. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Piaget, J. (1929). *The Child's Conception of the World*. Routledge & Kegan Paul Ltd. (Piaget govori o primarnem egocentrizmu predvsem v IV. poglavju.)
- Wallon, H. (1946). *The Role of the Other in the Consciousness of the Ego*. Henri Wallon Archive. <https://www.marxists.org/archive/wallon/works/1946/ch7.htm>
- Wallon, H. (1956). *Genetic Psychology*. Henri Wallon Archive. <https://www.marxists.org/archive/wallon/works/1956/ch3.htm>
- Wundt, W. (1897). *Outline of psychology*. Wilhelm Engelmann. (Predvsem v V. poglavju: »Psihična vzročnost in njeni zakoni«.)
- Wundt, W. (1910) *Principles of physiological psychology* (1874). London: Swan Sonnenschein.

RABIMO SVET / SVET NAS NE

Ključne besede: dialektika osvoboditve, materialistična psihologija, samoupravljanje, svobodna osebnost, tradicija zatiranih

Letos so pobudnice že četrtega srečanja kritične psihologije poslale poziv, naj se opredelimo, če psihologijo potrebujemo ali ne. S tem vprašanjem se srečujem že leta, včasih so mi ga zastavili drugi ali jaz njim, pogosto sem ga premlevala sama pri sebi. Po desetletju študija, razmisleka in prakse se mi odgovor zdi sila preprost in nujen. Psihologijo potrebujemo, da se upremo rododomornim, imperialnim, izkoriščevalskim moralnim strojem. Še enkrat: psihologijo potrebujemo, da se upremo uničevanju celotnih ljudstev, razdelitvi nadvlade nad deli sveta med hegemoni in stalnem izkoriščanju za proizvodnjo presežne vrednosti. Stanje na terenu je neznosno, na eni strani sveta trupla, pohabljeni in zlomljeni ljudje ter na drugi razčlovečeni posiljevalci, mučitelji in morilci. Komu naj koristi psihologija, se sprašujemo opazovalke? Očitno se iz dneva v dan, iz masakra v masaker mirno – četudi s simptomi »duševnega nezdravja«, ki opozarjajo na soudeležbo – pretvarjamo, da je še pred kratkim obstajala normalnost in da če se le dovolj potrudimo, še naprej živimo v njej. Če se predajamo fantazijam, ni možna psihologija, kaj šele upor.

Psihologija služi vsem, kot *sumud*, ki osmišlja vsakdanji nenasilni odpor palestinskega ljudstva, kot rododomorno hujskanje, ki razčloveči storilce, in kot psiho-bližnjice, ki lajšajo simptome udeleženih opazovalcev. Prioritizirati psiho-bližnjice – razna sveto-vanja, delavnice, priročnike, učenje veščin sproščanja in čuječnosti – kot psihologijo je brezveze, zapravljanje dragocenega časa in energije. S to vasezaverovanostjo moramo opraviti najprej. Kritična psihologija ni tu, da bi se ukvarjala sama s sabo in kritizirala psihologijo znotraj psihologije. To je izgubljena bitka.

Dovolj izkušenj imamo za boljše izhodišče skozi prvi psihološki aksiom: človek mora človeka naučiti biti človek. Iz tega že lahko izpeljemo dvojce: (1) potrebujemo druge in (2) potrebujemo sebe, da postajamo ljudje. Če nas lahko učijo drugi, lahko druge učimo mi in če smo vsi ljudje, lahko učimo tudi sebe. Komunistični manifest, izhajajoč iz takrat šele nastajajoče teorije kapitalističnega sistema, meščansko razredno družbo z razrednimi protislovji aspirativno premaga, tako da na njeno mesto *stopi asoci-*

acija, v kateri je svoboden razvoj slehernega pogoj za svobodni razvoj vseh. Psihologijo potrebujemo, v kolikor služi osvoboditvi človeka.

Teza je, da je dialektiko osvoboditve človeka mogoče razviti v psihologiji in da pri tem ne rabimo odkrivati tople vode. Za to je potrebno le poseči po nakopičenem delu prednic in prednikov, kristalnih otrdelega človeškega dela, namenjenega nam za prihodnje bitke. *Knjiga je orožje – vzemi jo v roke!*; sledimo tradiciji zatiranih in preteklost citirajmo na odrešilen način. Zato je potrebno poudarjati učenje, poučevanje in neskončne cikle ponavljanja. Predajanje zapuščine prihodnjim rodovom je edini način, da se lahko zatirani sploh bojujejo za osvoboditev v imenu vseh – in to tudi vseskozi počnemo. Poanta je prenašanje vednosti na nove generacije, kar kritičnopsihološki kolektiv poskuša gojiti od samega začetka. Naše prve korake so spremljale staroste zadnjih desetletij in naše korake skrbno dokumentiramo za vse za nami. Ne iz hvalisanja, temveč da bi bila pot že dobro uhojena in namesto gazenja pretečena v največji brzini, kot jo kdo zmore. Začetki so bili težavni, sama sem potrebovala leta za uvide, ki jih je naslednja generacija spoznala v pol toliko časa, še naslednja pa še enkrat hitreje. Zato tudi vsakokratni simpozij, pa zbornik, pa radijske oddaje pa vso ustvarjanje smerokazov, da nas najdete, ko stopite v svet. Zdaj je štafeta predana vam.

Ves ta čas pa se zanašamo na neizmerno količino znanja, ki nas je pozabljena, zato pa skrbno spravljena, čakala. Praksa proizvaja teorijo in srečno naključje je, da še imamo spomin, kako so prednice in predniki najhujšo katastrofo uporabili za osvoboditev zemlje in človeka. V času najhujšega nasilja, so ljudje ustvarjali utopijo. Z lastnim ustvarjalnim delom so prispevali k skupnemu in izgrajevali celovito družbo svobodnih ljudi. Izkušnja osvobajanja in osvobojenega ozemlja je bila podlaga za razvoj samoupravnega sistema, temelječega na združenju svobodnih posameznikov. *Sreče človeku ne more dati niti država niti sistem niti politična stranka. Srečo si lahko človek ustvari samo sam. Toda ne sam kot posameznik, ampak samo v enakopravnih odnosih z drugimi ljudmi. V teh odnosih mora samoupravno in svobodno obvladati svoje posamezne in splošne družbene odnose ter - v ustreznih demokratičnih organizacijskih oblikah - tudi državo, sistem in politično stranko kot instrumente svojega lastnega samoupravljanja.*

Danes je samoupravljanje naša preteklost. Restavriran je bil kapitalistični sistem, ki je odpravil družbeno lastnino proizvodjalnih sredstev in nas soočil z neenako dinamiko družbene in posameznikove osvoboditve. Zdi se, da je za nas kapitalistični realizem tiščanje glave v pesek: težko sprejememo svojo sedanjo usodo, kaj šele prihodnost; malodane zanikamo vpetost v imperialno nasilje in izkoriščanje. **LAHKO ZAPREŠ OČI, KO ČAS TEČE KOT KRVAVA REKA?** oznanja partizanski letak. Takrat poziv k boju, danes čisti nesmisel: saj jih nisem niti odprl. Ostaline družbenega samoupravljanja so nam omogočile odlično šolanje, zaradi katerega je pretvarjanje, da živimo v normalnosti, prozorna laž. Ker ni osvoboditve človeka, dokler se ta okorišča z izkoriščanjem drugih, je treba poseči po radikalnih orodjih, da se izvlečemo iz trenutne situacije. Preprosto izbiramo med razrednim izdajstvom ali razrednim samomorom, s katerim sprejememo borbo proti lastnim slabostim. To ni teoretska domislica, temveč pomeni lastno praktično delovanje spreminjanja vedenja in mišljenja, vsakodnevno samoaktiv-

nost drugačnega načina bivanja in delovanja v svetu – to je psihologija.

Naslonimo se na te pred nami, tokrat *Živjeti nakon historije: prilog dijalektici oslobodjenja* Rudija Supka (1986), ki je resno obravnaval *svoboden razvoj slehernega*, da prikažemo temelje procesa osvobajanja človeka. Najprej je potrebno vzpostaviti razloček med revolucijo, ki je politični boj in emancipacijo, ki je človekov *individualni napor in ustvarjalni proces*, pri čemer je oboje *negacija meščanske družbe in njene kulture*. Cilj tega procesa je *svobodna in ustvarjalna osebnost, posameznik, ki ima polno samostojnost, čigar avtonomija ostaja neokrnjena*. Mišljenje in delovanje v smeri osvobajanja osebnosti se ne začne šele med ali po revoluciji, ob ustvarjeni revolucionarni oblasti ali socialistični državi, temveč je *osvobajanje individua, kot samostojne in samosvoje individualnosti z lastnim ustvarjalnim potencialom nujno na individualnem nivoju* že ves čas, z vsako odločitvijo in dejanjem. Postajanje svobodnega posameznika, čeprav skozi lasten napor, pa po drugi strani ni omejena na človeka samega (kakor napeljujejo popularni psihološki diskurzi o osebni rasti), temveč vedno poteka znotraj konkretne družbene situacije in razrednih odnosih, v katerih se nahajamo. Človek kot družbeno bitje ob lastnem osvobajanju nujno vpliva na družbene odnose, v katere je vpet.

Dialektika osvobajanja človeka je produktivno polje za materialistično psihologijo, ki jo potrebujemo. Cilji so kajpada psihološki: opisovanje zatiranja in praks osvobajanja, razlage procesov razčlovečenja, trpljenja in upora proti izkoriščanju, napovedovanje in spreminjanje delovanja v smeri osvobajanja človeka. To sta družbena relevantnost in emancipatorni potencial, ki ju sanjamo vsa ta leta. Na tej podlagi lahko razvijamo prakse in znanja, s katerimi osvobajamo ne le sebe, temveč ustvarjamo tudi pogoje za osvobajanje drugih. Odločitev je preprosta, bodisi ustvarimo svet, kot ga potrebujemo, bodisi nas ne bo.

LITERATURA

- Cabral, A. (1966). *The weapon of theory*.
Gramsci, A. (1974). *Izbrana dela*.
Kardelj, E. (1979). *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*.
Marx, K. in Engels, F. (1908). *Komunistični manifest*.
Sruk, V. (1981). *Komunistovo dejanje in misel*.
Supek, R. (1986). *Živjeti nakon historije: prilog dijalektici oslobodjenja*.

